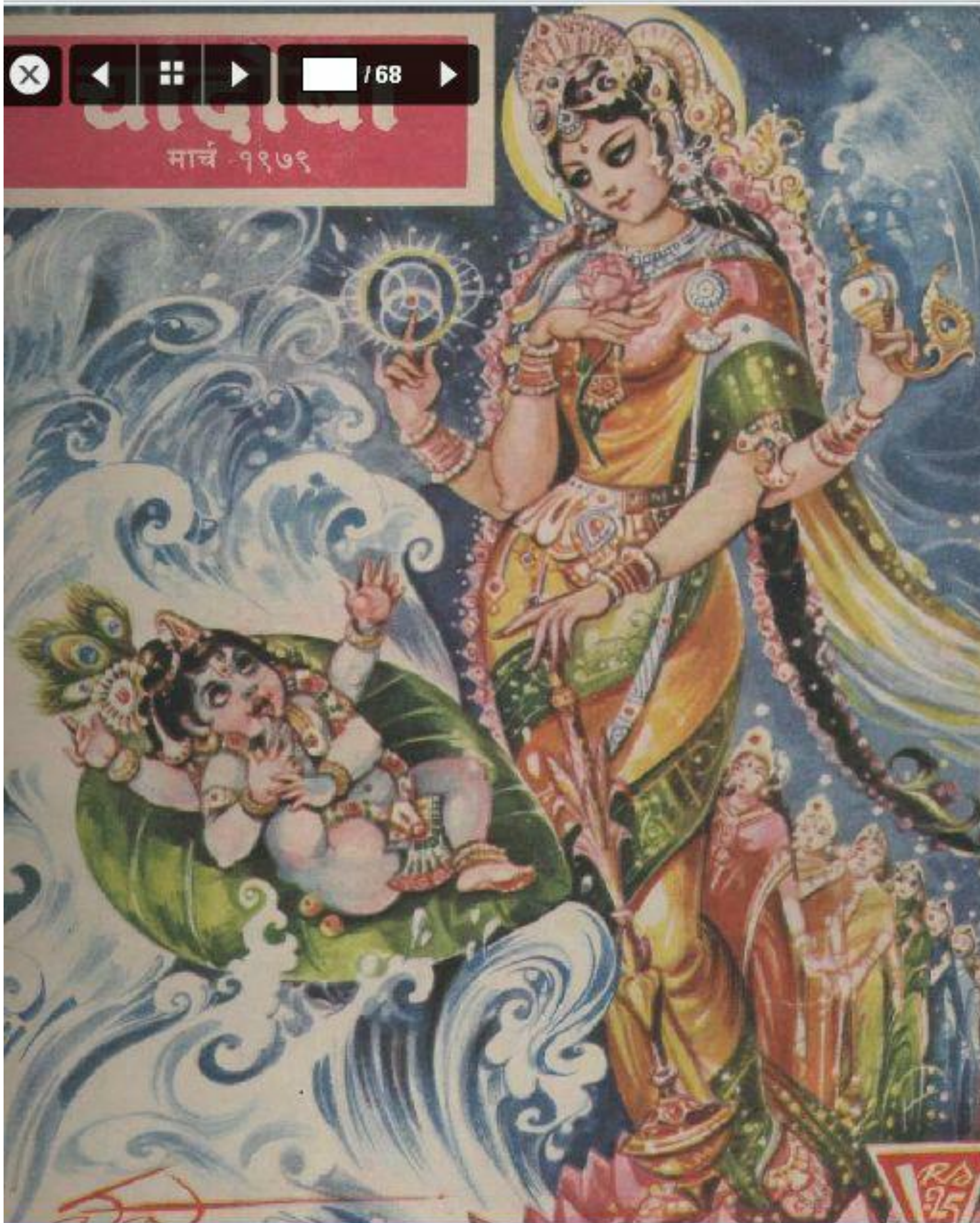

/ 68
मार्च -१९७९

प्रश्न : पांऊस कसा पडतो? पावसाचे पाणी आकाशात अधांत्री कसे राहते? साधारणपणे पाऊस ऑक्टोबर-नोव्हेंबर मध्ये पडतो, कां? गारांचा पाऊस कसा पडतो?

उत्तर : पृथ्वीवर पाणी इतर द्रवपदार्थांसारखे गुरुत्वाकर्षणामुळे पृथ्वीला चिकटून राहते. परंतु पाणी तापले की त्याची वाफ होते. पाण्याला ताप मिळाला की त्यातल्या अणूंची हालचाल वाढते. पाणी न उकळले तरी त्याची वाफ कशी होते हे आपल्याला माहीतच आहे. ओले कपडे वाळतात. तपेल्यातले पाणी काही दिवसांनी कमी होऊन वाफेच्या रूपे उडून जाते. पाण्यातल्या अणूंपेक्षां वाफेच्या रूपात असलेल्या अणूंचा वेग जास्त असतो. (पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षणापासून निसटून विस्तीर्ण आकाशात पसरण्यासाठी जो वेग असतो त्याला 'पलायन वेग' म्हणतात. पाण्यातल्या अणूंना कोणत्याही कारणाने असो तो 'पलायन वेग' मिळाला की ते पृथ्वीपासून निसटून निघून जातात. चंद्रावर "पलायन वेग" फार थोडा आहे, कारण चंद्राची गुरुत्वाकर्षण शक्ती पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षण शक्तीच्या मानाने पांच पट कमी असते. म्हणून चंद्रावर कधी काळी पाणी असले तरी ते फार पूर्वी चंद्राला सोडून निघून गेले असणार.)

वाफ झालेले पाणी आकाशात जाऊन धूळीच्या कणांत मिसळून मेघरूप घेते. लोखंडाच्या बोटी पाण्यावर तरंगतात तसे बाष्परूप झालेले पाण्याचे कण एकत्र जमून (मेघ) त्यांच्यातील हलकेपणामुळे हवेत तरंगतात. एवढेच नव्हे तर वाऱ्याबरोबर ढकलले जातात. ऋतूंचे वारे त्यांना धक्के देऊन विविध दिशांना नेतात. पर्वत आड आले किंवा मेघ आणखी वर आकाशात उडाले की, कोणत्याही एका कारणाने मेघ असतात त्या जागी हवेत गारवा निर्माण झाला की, मेघांतील वाफ पाणी होऊन पाऊस पडू लागतो. आकस्मिकपणे फार गारवा लागला तर वाफेच्या गारा होतात.

तुमच्या प्रांतात ऑक्टोबर नोव्हेंबर महिन्यात पावसाळा असला तरी जगात इतरत्र तसा नसतो. सुमेरियन देशवासियांनी ६-७ हजार वर्षां पूर्वी जेव्हां राशिचक्राचा स्वरूपनिर्णय केला तेव्हां त्यांनी मकर, कुंभ आणि मीन राशी जलराशि असल्याचे ठरविले. कारण त्यावेळी सूर्य त्या राशीत असतो आणि तेव्हां त्या प्रदेशात पावसाळा असतो.

[६७]

कृतघ्नाची गोष्ट

एका गावी एक ब्राह्मण रहात असे. तो आपल्या बायकोला स्वतःच्या जिवापेक्षा जास्त प्रेमाने संभाळीत असे. बायको मात्र नवऱ्याच्या सर्व आप्तबंधूंशी नेहमी भांडे, म्हणून नवऱ्याला जीव नकोसा वाटे. म्हणून त्याने परगावी दूर कोठे तरी जाऊन रहायचे ठरविले.

दोघे नवरा बायको ब्राह्मणाने ठरविल्याप्रमाणे दूर गावी राहण्यास निघाली. वाटेत त्यांना एका वाळवंटाच्या प्रदेशातून जावे लागले. ऊन फार कडक पडले होते. दोघांनाही तहान लागली होती. नवरा स्वतःसाठी व बायकोसाठी पाणी आणायला दूर गेला. थोड्या वेळाने परत येऊन पाहातो तर बायको झळ लागल्याने मरून पडली होती. बायकोची विरहवेदना असह्य झाल्यामुळे त्याने देवाला साकडे घातले. तेव्हां आकाशवाणी झाली—"जर तू आपले अर्धे आयुष्य बायकोला द्यायला तयार असशील तर तुझी बायको पुन्हां जिवंत होईल."

ब्राह्मण लगेच म्हणाला—"मी अर्धे आयुष्य बायकोला द्यायला तयार आहे."

ब्राह्मणाच्या तोंडचे ते वाक्य निघतांच त्याची बायको उठून बसली आणि त्यांचा पुढला प्रवास सुरू झाला.

थोडे दिवस पायी चालत राहल्यावर ती दोघं एका शहराबाहेरच्या एका फुलबागेत आली. ब्राह्मण बायकोला म्हणाला—"तू येथेच थांब, मी गावात जाऊन दोघांसाठी काहीतरी खायला घेऊन येतो."

ब्राह्मणाची बायको त्या फुलबागेत बसून राहिली. त्याच वेळी एक लंगडा गातगात त्या बाजूला आला. त्याच्या गोड आवाजा-

वर ब्राह्मणाची बायको इतकी भाळली की ती त्याला म्हणाली–"आपण दोघं नवराबायको म्हणून पुढील आयुष्य घालवू. तुम्हांला ते मान्य नसेल तर मी आत्महत्या करीन."

"मी लंगडा आहे बाई, आपलं दोघांचं कसं जमणार?" लंगड्याने विचारले.

"लंगडेपण असलं म्हणून काय झालं?" ब्राह्मणाची बायको म्हणाली. शेवटी लंगड्याने तिचा प्रियकर म्हणून तिच्या-बरोबर राहायचे मान्य केले.

थोड्या वेळाने ब्राह्मण जेवण घेऊन आला आणि बायकोला जेवायला बोलाविले. बायको म्हणाली–"हा लंगडासुद्धा उपाशी आहे, यालासुद्धा खायला आपल्याबरोबर बसवया."

ब्राह्मणाने होकार दिला. तिघं मिळून जेवली. नंतर ब्राह्मणाची बायको म्हणाली–"आपल्याला मूलबाळ नाही. तुम्ही कोठे गेलात म्हणजे मला एकटीला राहावे लागते. म्हणून या लंगड्याला बरोबर घेऊन जाऊ."

ब्राह्मण म्हणाला–"या लंगड्याला चालता येत नाही, याचे ओझे कोण वाहणार?"

बायको म्हणाली–"तुम्ही एक मोठे टोपले घेऊन या. याला त्यात बसवून मी त्याला उचलून नेईन." बायको म्हणाली.

मूर्ख ब्राह्मणाने ती गोष्टही मान्य केली आणि गावात जाऊन एक टोपले घेऊन आला. त्यात लंगड्याला बसवून ब्राह्मणाची बायको त्याला उचलून घेऊन चालू लागली.

वाटेत एक विहीर लागली. तीत खोल पाणी होते. विहिरीच्या काठावर बसून तिघांनी थोडा वेळ विश्रांती घेतली आणि लंगड्याच्या मदतीने ब्राह्मणाच्या बायकोने नवऱ्याला तो झोपला असतां विहिरीत ढकलले. त्यानंतर ब्राह्मणाची बायको त्या लंगड्याला उचलून घेऊन पुढे निघाली.

ती दोघं एका मोठ्या शहरात पोचली. त्या गावचा राजा एक धर्मभीरू माणूस होता. राजाच्या शिपायांनी एका बाईच्या डोक्यावर टोपलीत एका लंगड्याला [illegible] राजाकडे नेले.

ब्राह्मणाची बायको राजाला म्हणाली–"महाराज! हे माझे पती आहेत. माझ्या नातेवाई यांना असे पंगू करून यांना ठार करण्याचा प्रयत्न करू लागले. म्हणून मी त्या सर्वांना दृष्टीआड एके दिवशी रात्री यांना एका टोपलीत घालून आपल्या राजधानीच्या गावी घेऊन आले."

"मी आजपर्यंत तुझ्यासारखी सतीसाध्वी स्त्री दुसरी पाहिली नाही. मी तुला दोन गावे इनाम देतो." राजा म्हणाला.

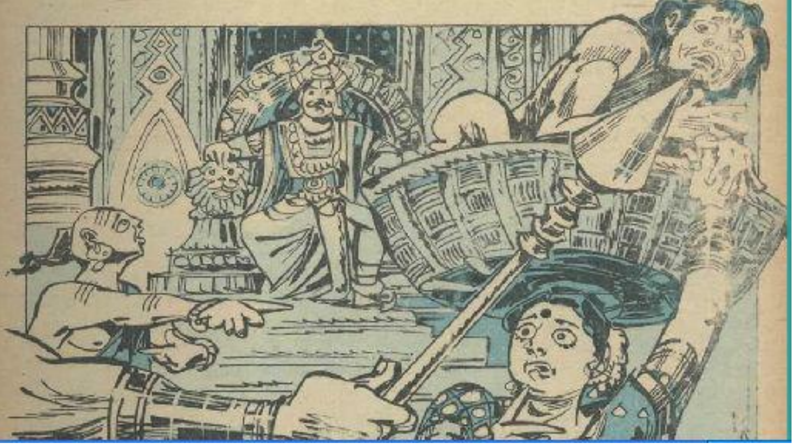
ब्राह्मणाच्या बायकोला परमानंद झाला आणि निघाली. त्याच वेळी तिचा नवरा तेथे आला. तो विहिरीत पडल्यानंतर बराच वेळ ओरडत राहिला. तेव्हां एका संन्याश्याने त्याचा आवाज ऐकून त्याला वांचविले.

नवरा तेथे आलेला पाहून ब्राह्मणाची बायको राजाला म्हणाली–"हाच तो माणूस ज्याने माझ्या पतीचीही दशा केली."

राजाने आज्ञा केली–"धरा याला आणि फाशी द्या!" तेव्हां ब्राह्मण नम्रपणे म्हणाला–"महाराज, मला फाशी देण्यापूर्वी य-बाईला मी दिलेले कर्ज हिला परत करायला सांगा."

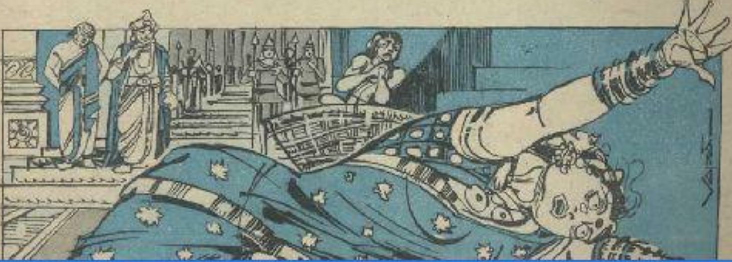
राजाने विचारले–"काय ग बाई, तू ह्याच्याकडून काय घेतले होतेस?"

"महाराज, याने मला काहीच दिले नाही." ब्राह्मणाची बायको म्हणाली.

"तू वाळवंटात झळ लागून मेलीस तेव्हां मी तुला आपले अर्धे आयुष्य देऊन तुला जिवंत केले होते. हे खरे नाही का?" ब्राह्मणाने बायकोला विचारले व राजाला म्हणाला–"महाराज! या बाईसाठी मी आपल्या सर्व आप्तेष्टांना सोडून आपल्या गावाबाहेर पडलो आणि हिला आपले अर्धे आयुष्य देऊन हिला वांचविले. त्याचा मोबदला तिने कसा दिला, पहा. ही मला एका विहरीत ढकलून या लंगड्याच्या बरोबर संगनमत करून येथे आली आणि आपल्या हस्ते माझा वध करविते आहे!"

राजाने दरडावून ब्राह्मणाच्या बायकोला विचारले–"खरं सांग, हा म्हणतो आहे, ते सर्व खरे का?" ब्राह्मणाच्या बायकोने खरे ते सांगितले. राजाने ब्राह्मणाला आपले आयुष्य परत घ्यायला सांगितले व ब्राह्मणाच्या बायकोच्या तोंडून वदविले–"मी आपल्या पतीकडून जे अर्धे आयुष्य घेतले होते, ते त्याला परत करते." हे शब्द तिच्या तोंडाबाहेर पडताच. ती तत्काळ मरून जमिनीवर आदळली.

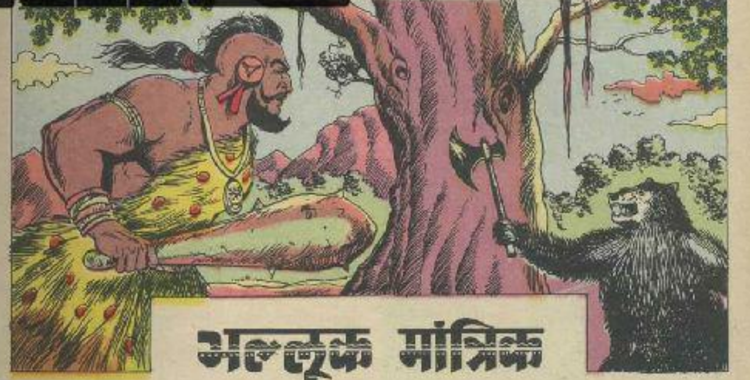

मगरीला सांगितली व म्हणाला–"मूर्खा! वाजवी पेक्षा जास्त बोलणाऱ्या पोपटांना पिंजऱ्यांत बंद करून ठेवतात. परंतु कमी बोलणारे बगळे नेहमी स्वच्छंदपणे आकाशात उडत राहतात. तेव्हां आतां तू चालता हो, नाहीतर मानेला हात घालून तुला हाकलून द्यावे लागेल."

तेव्हां मगर म्हणाली–"मी थट्टा केली तिचा तू गैरसमज करून घेतलास. मी एक विश्वासपात्र व्यक्ती आहे. मी तुझा कधी द्रोह करणार नाही."

"अरे, बायकोच्या गुलामा! तुझ्यासारखे लोक बायकोला खूष करण्यासाठी स्वतःचे हित, ऐश्वर्य व मित्र सर्व घालवून बसतात. नंद व वररुचीसारखे लोक आपल्या बायकोचे गुलाम झाले तर तुझ्या बोलण्यावर कोण विश्वास करील?" माकडाने विचारले.

मगरीने त्यांची गोष्ट सांगायला आग्रह केला. माकड ती गोष्ट सांगू लागले.

भल्लूक मांत्रिक

[७]

[नागमल्ल नावाच्या चोरांच्या नायकाने राजा दुर्मुखाला पकडले तेव्हां सुटका करून घेण्यासाठी त्याने आपले नाव दुर्जयशेट सांगितले. परंतु नागमल्लला ते खरे वाटले नाही व तो त्याला एका गुहेत घेऊन गेला. चांडाळ भल्लूकाने ओरडाआरडा केला तेव्हा उग्रदंड राक्षस आला. चांडाळ भल्लूक परशू घेऊन त्याच्यावर धावला. पुढे–]

चांडाळ भल्लूक सूर्यप्रकाशात तळपणारा परशु घेऊन वार करायला येत असलेला पाहून उग्रदंड नांवाचा राक्षस चकित झाला. इतक्यात काही आठवल्या सारखे त्याला वाटले आणि तो थरथर कापू लागला. कापऱ्या हातानेच त्याने आपली दगडाची गदा उगारली व म्हणाला–"अधम मानव भल्लूका! थांब! तुझं डोकं फिरलं आहे का रे?"

चांडाळ भल्लूक लगेच जागच्या जागी थांबला आणि उग्रदंडाकडे निरखून पाहून म्हणाला–"तू राक्षस आहेस, म्हणून तुला गर्व चढलेला दिसतो आहे! तुझ्या सारख्या कोकरांना पाहून मी भिऊन जाईन असे वाटले होय तुला? तुझे दोन्ही पाय व तू गदा धरली आहेस तो हात थरथर कापत आहेत, हे मला चांगले दिसते आहे!"

उग्रदंड दांत ओठ चावीत व जमिनीवर आपला पाय आपटीत म्हणाला–"माझे हात पाय कापता आहेत की काय ते राहू दे. तुझ्यात भल्लूकपणा किती आहे आणि माणसकी किती आहे, नकळे! तुझी ही संकर जात पाहून घृणा वाटते आहे!"

ते ऐकून भल्लूकाला जास्तच राग आला. आपल्या पराक्रमाची राक्षसाला कल्पना यावी यासाठीच की काय त्याने आपल्या हातातल्या परशूने एका खडकावर वार केला व म्हणाला–"अरे, मूर्ख राक्षसा! भल्लूक मांत्रिकाने हे चांडाळ भल्लूकाचे रूप मला दिले आहे. या रूपाची थट्टा

डोके धडावरून तुझ्या पायांवर पडणार आहे!" असे म्हणत रागाने पुढे उडी मारली आणि परशुचा वार करायला पुढे सरसावला.

उग्रदंड चटदिशी उडी मारून बाजूच्या देवदार वृक्षाच्या आड उभा राहिला. नंतर एकेक पाऊल पुढे टाकीत येत असलेल्या चांडाळ भल्लूकाला म्हणाला–"चांडाळ भल्लूका! जरा शांत हो! आपण दोघे परस्परांना मारायला धावतो आहो, त्यात कोणालाही त्यापासून फायदा होणे शक्य नाही, समजलं?"

तो प्रश्न ऐकल्यावर भल्लूकाला तो त्या बाजूला कोणत्या हेतूने आला होता ते आठवलं. भल्लूक मांत्रिकाने आपल्याला दुर्मुखराजाचे डोके आणायला पाठविले होते. ते काम पुरे करून भल्लूक मांत्रिकाकडे परत जाण्याऐवजी आपण या उग्रदंड राक्षसाशी उगाच भांडण वाढवून वेळ घालवीत आहो! तो आपली खोडी काढायला आला तेव्हां आपण परशू उगारला आणि भिऊन तो झाडाआड लपला, म्हणजे तो हारला व आपण जिंकलो असाच अर्थ नाही का!

तो विचार मनात येतांच चांडाळ भल्लूकाने एकदां आपल्या बोटांनी परशूला चांगली धार आहे की नाही पाहून घेतले

आठवण करून दिलीस की मी कोणत्या कामासाठी या बाजूला आलो आहे त्या गोष्टीची! मी त्याबद्दल तुझा आभारी आहे. आतां तू आपल्या वाटेने जा, व मी आपले काम पुरे करून आपल्या वाटेने जातो. मी या गुहेत लपलेल्या दुर्मुखाचे डोके उडवून ते घेऊन जातो."

उग्रदंड दोन पावले पुढे येऊन म्हणाला–"अरे ए, चांडाळ भल्लूका! थांब थोडा. तू थोड्या वेळापूर्वी भल्लूक मांत्रिकाच्या नावाचा उल्लेख केला होतास. मी ज्या भल्लूक मांत्रिकाविषयी ऐकले होते तो आणि तू म्हणतो आहेस तो दोघे एकच आहेत की काय अशी शंका माझ्या मनाला शिवून गेली आहे. तू म्हणतोस त्या मांत्रिकाचे वय काय असावे?"

त्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याऐवजी चांडाळ भल्लूक मोठ्याने हसला व म्हणाला–"सूर्याचे व चंद्राचे वय काय असावे रे? तितके वय आहे त्याचे. त्याच्या डोळ्यासमोरच हिमालय पर्वताचा जन्म झाला व तो एवढा वाढला. ब्रह्मपुत्रा नदी तान्ही मुलगी होती. ती जन्मली तेव्हां कशी मोठ्याने रडली आणि तिला सासरी पाठविली तेव्हां खडक फोडीत उड्या मारीत ती कशी निघाली ते सर्व त्याने

"शाबास, चांडाळ भल्लूका! तुझ्या हातातला परशू जितका वापरून तीक्ष्ण झाला आहे तितकी तुझ्या टाळ्यातली जीभ लांब व तीक्ष्ण झाली आहे की रे! मी खरोखरच थक्क झालो बुवा! मी सुद्धा तुझ्याबरोबर येऊन त्या मांत्रिकाचे दर्शन करावे, म्हणतो! काय वाटते तुला?" असे म्हणत उग्रदंडाने आपल्या हातातली दगडी गदा दूर फेकली.

राक्षसाचे बोलणे व वागणे पाहून चांडाळ भल्लूक चकित झाला. म्हणाला–"हातातली गदा तू दूर फेकलीस ती

"कशासाठी काय विचारतोस? या क्षणापासून आपण दोघे मित्र झालो रे!" उग्रदंड म्हणाला.

ते ऐकून चांडाळ भल्लूक खदखदा हसला व म्हणाला–"भल्लूक मांत्रिकाचा भल्लूकाचे डोके बसविलेला मंत्रदंड लागल्याने मला भल्लूक रूप मिळाले असले तरी मी मूळ कोण हे मला चांगले आठवते आहे. मी राजा दुर्मुखाचे डोके त्याला नेऊन दिले की मला तो पुन्हां चांडाळ रूप देईल. म्हणून आपल्या दोघांची मैत्री होणे शक्य नाही. तू आपल्या गुहेच्या वाटेने चालू लाग." असे

चोरांचा नायक वगैरे लपले होते त्या गुहेकडे गेला.

या खेपेस चांडाळ भल्लूक गुहेच्या तोंडावरचा दगड बाजूला सरकविण्याचा प्रयत्न करू लागला तेव्हां गुहेत राजा दुर्मुखाचा अंगरक्षक चोरांचा नायक नागमल्ल याला म्हणाला–"नागमल्ला, महाराजांबरोबर आपल्या सर्वांचंच मरण याखेपेस तरी टळणे शक्य दिसत नाही. मग काय करू या?"

नागमल्लने दुर्मुखाकडे एकदा पाहिले. तेव्हां दुर्मुख स्वतःशीच काहीतरी पुटपुटत होता आणि गुहेच्या तोंडाकडे पहात होता. नागमल्लने आपल्या दोघां अनुयायांना तलवारी उपसून तयार रहायला सांगितले व दुर्मुखाला म्हणाला–"तुझ्या अंगरक्षकाच्या बोलण्यावरून तू दुर्जय शेट नाहीस ही आतां आमची खात्री झाली आहे. ते अस्वल आलं आहे ते तुझं डोकं उडविण्यासाठी. आत्मरक्षणासाठी काहीतरी युक्ती काढण्याऐवजी तोंडातल्या तोंडात काय पुटपुटतो आहेस रे?"

"मी पुटपुटत नाही की विचार करीत बसलो नाही, सुटका व्हावी म्हणून मी आपल्या कुळदेवतेचा धावा करतो आहे." दुर्मुख म्हणाला. त्या वेळी त्याचा आवाज

कामे केलीस ती आपल्या कुळदेवतेला विचारून त्याच्या अनुमतीनेच केलीस म्हणावयाची? त्या गप्पा सोड आणि मुकाट्याने बाहेर नीघ." म्हणत नागमल्ल व त्याच्या साथीदारांनी दुर्मुखाला ओढून ढकलून गुहेच्या तोंडापर्यंत नेले आणि अर्धवट बाजूला सारलेल्या दगडाजवळ नेऊन मोठ्याने म्हणाला–"अरे ए, चांडाळ भल्लूका! थोडा शांत होऊन ऐक! या गुहेत आमच्या पैकी तुला हवा आहे तो दुर्जयशेट, हे खोटे नांव लावणारा दुर्मुख राजाच हवा आहे ना?"

"होय रे होय! इतर केरकचरा कशाला हवा आहे मला? त्याला डोक्यासकट बाहेर ढकला. मी त्याचे फक्त डोके कापून नेणार आहे." चांडाळ भल्लूक म्हणाला.

"तरमग थोडा धीर धर." असे सांगून चोरांचा नायक नागमल्ल मागे फिरला व दुर्मुखाला म्हणाला–"राजा, दुर्मुखा! चांडाळ भल्लूक म्हणाला ते तू ऐकलेस ना? मरण टळणे शक्यच नसेल तर राजाला शोभेल अशातऱ्हेने तलवार उपसून बाहेर जा आणि त्या चांडाळ भल्लूकाशी दोन हात करून कां मरत नाहीस?"

ते ऐकून राजा दुर्मुखाच्या तोंडचे पाणीच पळाले. म्हणाला–"मी राजाला

शोभेल अशातऱ्हेने मरायला शिकलोच नाही." आणि बाजूला असलेल्या अंगरक्षकाकडे वळून म्हणाला–"काय रे अंगरक्षका! दाखव तुझी स्वामिभक्ती खरी आहे की खोटी! स्वर्गप्राप्तीसाठी हीच वेळ सर्वात चांगली आहे! तू पुढे हो आणि त्या भल्लूकावर तुटून पड आणि मी निसटून जायला मिळते का पाहतो!"

अंगरक्षकाने तलवार उपसली होती ती पुन्हा म्यानेत ठवली व म्हणाला–"मी मरून स्वर्ग मिळविला तर इहलोकात माझ्या बायकोला व मुलांना कोण संभाळणार हो? तिकडे इतक्या घाईने जायची गरजच काय मला?" असें सांगुन

गुहेच्या भिंतीला टेंकून डोळे मिटून बसून राहिला

इतक्यात बाहेरून चांडाळ भल्लूक संतापून दांत ओठ चावीत ओरडला– "काय रे, कोठे आहे तो दुर्मुख राजा? मी जर का गुहेत पाऊल टाकले तर सर्वांना उभा चिरून फेकून देईन."

चोर नागमल्ल आपल्या दोघां साथी-दारांना बरोबर चलायला खूण करून ते आल्याबरोबर गुहेच्या तोंडाजवळ गेला आणि तोंडावरचा दगड थोडा बाजूला सरकवून तोंड बाहेर काढून भल्लूकाला म्हणाला–"अहो, आम्ही तिघे या अरण्या-

आलो आहो."

चांडाळ भल्लूक म्हणाला–"अरे, तुम्ही सर्व चोर आहां हे मला माहीत आहे! मी तुम्हांला कोणत्याही प्रकारची इजा करणार नाही. तुम्ही खुशाल बाहेर या.

नागमल्ल व त्याच्या साथीदारांनी गुहेच्या तोंडावरचा दगड चांगला बाजूला सारला आणि बाहेर निघू लागले तेव्हां ती संधी साधून दुर्मुख निसटून जाण्यासाठी चटदिशी बाहेर आला.

चांडाळ भल्लूक त्याला धरायला धावला. दुर्मुख स्वतःचा बचाव करण्यासाठी पळून झाडाच्या आड लपायला निघाला, परंतु तेथे उग्रदंड राक्षसाला उभा पाहून घाबरून मोठ्याने ओरडला आणि उग्रदंडाचे पाय धरले.

चांडाळ भल्लूक जवळ येऊन म्हणाला– "शेवटी सांपडलास की रे, भित्र्या!" तितक्यात उग्रदंड चांडाळ भल्लूकाला म्हणाला–"मित्रा! एक क्षणभर थांब! तू मला हे सांग की भल्लूक मांत्रिक तुला जिवंत दुर्मुखाचे डोके कापून घेऊन ये म्हणाला की त्याच्या प्रेताचे डोके कापून घेऊन ये म्हणाला?"

त्या प्रश्नाचे उत्तर चांडाळ भल्लूकाला

कडे पाहू लागला. म्हणाला–"तुला असे म्हणावयाचं आहे का की हा मेला आहे?"

"मेलेला नाही, बेशुद्ध पडला आहे! बेशुद्ध असलेल्या माणसाचा शिरच्छेद करणे हे एक महापाप आहे, असे थोरा मोठ्यांचे सांगणे आहे. तेव्हां एक काम कर. तू याला उचलून त्या महामांत्रिकाकडे घेऊन जा आणि तेथे त्याचे डोके उडव. तेथे पोचेपर्यंत याला शुद्ध येईल." उग्रदंड राक्षस म्हणाला.

चांडाळ भल्लूक फूत्कार सोडल्यासारखा रागाने म्हणाला–"शत्रूला मी खांद्यावर उचलून घेऊन जाऊ म्हणतोस? छे! ते शक्य नाही!"

उग्रदंडाने एकदा गुहेकडे वळून पाहिले. तेथे नागमल्ल व त्याचे साथीदार पळून जाण्याचा विचार करीत असलेले दिसले. उग्रदंड आपली दगडी गदा हातात घेऊन म्हणाला–"काय रे, चोरांनो! पळून जाण्याचा विचार चालू आहे का तुमचा? तंगड्या तोडून टाकीन लक्षात असू द्या. मुकाट्याने इकडे या. तो अंगरक्षक कोठे आहे?"

तिघां चोरांच्या अंगाचा थरकाप उडाला. नागमल्ल गुहेत डोकावून पहात म्हणाला–"तिकडे या राजाचा अंगरक्षकही बेशुद्ध होऊन पडल्यासारखा दिसतो आहे!"

"बेशुद्ध पडल्याचं सोंग करतो आहे तो. उग्रदंड त्याला अभयदान देत आहे असे सांगून बाहेर बोलव." उग्रदंड म्हणाला.

नागमल्ल मोठ्याने हाक मारून म्हणाला–"अरे अंगरक्षका? ऊठ, उग्रदंड राक्षस तुला अभयदान देतो आहे!"

ते ऐकताच अंगरक्षक लगेच उठून बसला व रांगत गुहेबाहेर येत म्हणाला–"महा-राजांचे डोकं उडालं का हो? तो भयंकर चांडाळ भल्लूक निघून गेला वाटतं?"

परंतु नागमल्लचे दोघे साथीदार गुहेत शिरले. एकाने त्याची मान धरली आणि दुसऱ्याने कंबरेला हात घालून त्याला गुहेबाहेर ओढत आणले व म्हणाले–"तसं काही नाही

तो पहा तुझा राजा उग्रदंडाच्या पायावर लोटांगण घालून पडला आहे?"

अंगरक्षक थरथर कांपत उग्रदंडाजवळ जाऊन म्हणाला–"अहो! मी या क्षणापासून आपला अंगरक्षक आहे! या चांडाळ भल्लूकाच्या हातातून मला वांचवा!"

उग्रदंड मोठ्याने हसून म्हणाला–"तरमग मला एक अंगरक्षक मिळाला म्हणावयाचा! मी एवढा महाराक्षस आणि माझी ही दशा!" असे म्हणत अंगरक्षकाकडे वळून म्हणाला–"अरे, अंगरक्षका! लगेच माझ्या त्या गुहेत जा आणि आतून एखादे दगडी भांडे घेऊन येऊन पलीकडच्या ओढ्याचे पाणी घेऊन ये. या बेशुद्ध पडलेल्या तुझ्या राजाला शुद्ध येते का पहावयाचे आहे."

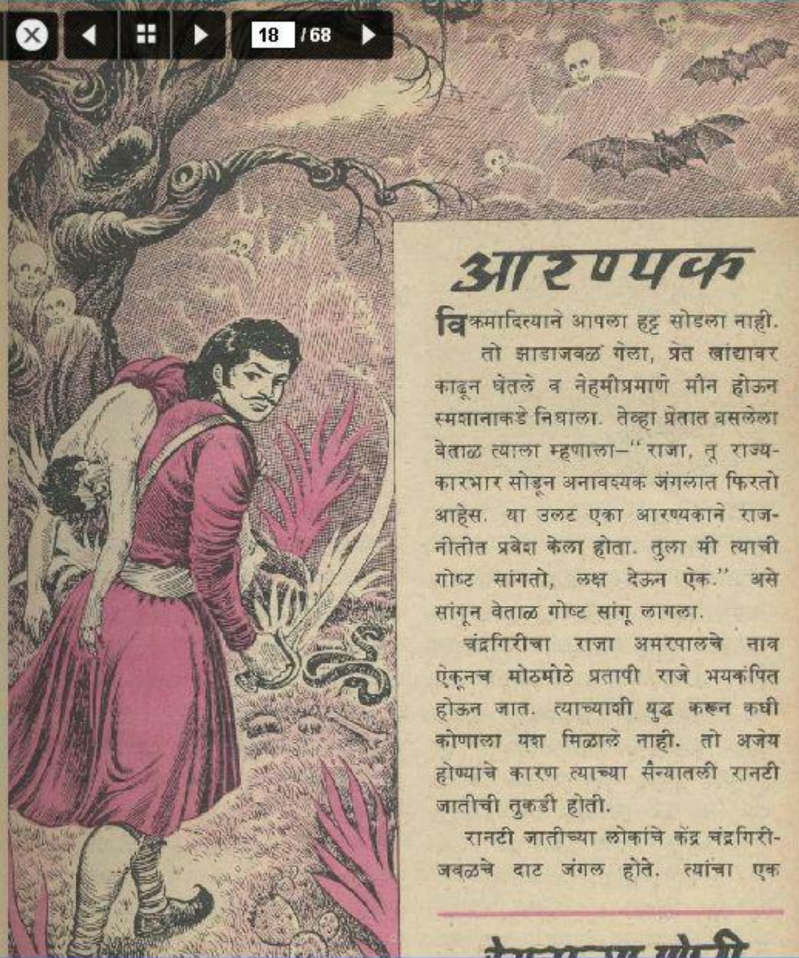
"आमचे महाराज शुद्धीवर आल्याशिवाय हा चांडाळ भल्लूक त्यांचे डोके कापून नेणार नाही तर?" असे म्हणत आश्चर्यचकित होऊन सर्वांकडे पहात उभा राहिला.

डोळे वटारीत म्हणाला–"ए मूर्खा! उग्रदंड म्हणाला त्याचा अर्थ कळला नाही वाटतं तुला?" तत्क्षण अंगरक्षक धावत उग्रदंडाच्य गुहेत गेला आणि तेथून एक दगडी भांडे घेऊन ओढ्याकडे गेला. ते भांडे भरून तो आणू लागला, तितक्यात शेजारच्या एका झाडीत सोंड तुटलेला हत्ती उभा होता त्याने अंगरक्षकाला पाहिले आणि मोठ्याने घीकार केला आणि त्याच्या अंगावर धावला.

अंगरक्षक तेथेच ते भांडे टाकून मोठ्याने ओरडत उग्रदंड व इतर लोक होते तिकडे धावत पळत आला व म्हणाला–"चांडाळ भल्लूक महोदया! सोंड तुटलेला हत्ती माझ्या पाठीमागून येतो आहे!"

"ओहो, म्हणजे माझे वाहन याच भागात आहे, वाटते!" असे म्हणत चांडाळ भल्लूकाने मान वळवून पाहिलें तेव्हां हत्ती आपली सोंड वर करून घीकार करीत त्या सर्वांच्या अंगावर धावत आला. (क्रमशः)

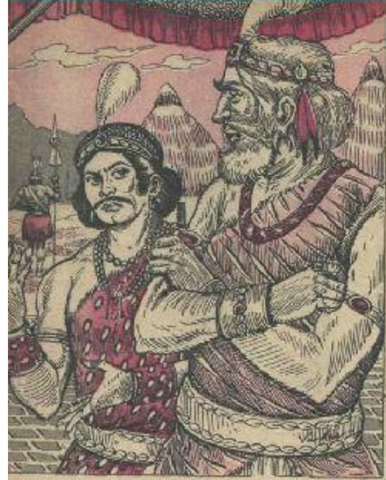
आरण्यक

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाकडे निघाला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू राज्यकारभार सोडून अनावश्यक जंगलात फिरतो आहेस. या उलट एका आरण्यकाने राजनीतीत प्रवेश केला होता. तुला मी त्याची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

चंद्रगिरीचा राजा अमरपालचे नाव ऐकूनच मोठमोठे प्रतापी राजे भयकंपित होऊन जात. त्याच्याशी युद्ध करून कधी कोणाला यश मिळाले नाही. तो अजेय होण्याचे कारण त्याच्या सैन्यातली रानटी जातीची तुकडी होती.

रानटी जातीच्या लोकांचे केंद्र चंद्रगिरीजवळचे दाट जंगल होते. त्यांचा एक

नायक होता. चंद्रगिरीचे राज्य बळकावण्यासाठी तो व त्याची प्रजा आपले सर्वस्व होम करण्यास नेहमीं तयार असत. जंगली जातीच्या लोकांचा नायक व राजा अमरपाल यांचे परस्परांशी फार सख्य होते. तो दरवर्षी राजाकडे जंगलातील चंदन, व्याघ्रचर्म, सांबरशिंग इत्यादी अमूल्य वस्तूंबरोबर जंगली जातीच्या शूर तरुणांना सैन्यात भर्ती होण्यास पाठवीत असे. त्या शूर तरुणांच्या मदतीनें अमरपाल राजाने रानटी सैनिकांच्या काही तुकड्या सैनिक शिक्षण देऊन सज्ज केल्या. त्या शूर सैनिक तुकड्यांच्या मदतीने अमरपाल राजाने आपल्या शेजारच्या [illegible] स्वाऱ्या करून ती राज्ये बळकावली आणि त्या राज्यांकडून दरवर्षी खंडणी वसूल करू लागला.

काही वर्षांनी रानटी जातीच्या नायकाचा मुलगा वयात आल्यावर विचार करू लागला की राजा अमरपाल हा आपल्या रानटी जातीचे शोषण करीत आहे. दरवर्षी अमरपाल राजाचे अधिकारी जंगलात जात व जंगलातल्या अमूल्य वस्तू बरोबर काही रानटी जातीच्या तरुणांना बळजबरीने सैन्यात भर्त्ती करण्यासाठी धरून घेऊन जात.

आरण्यकाला हे आवडले नाही व त्याने आपला विरोध दर्शविला. तो बापाला म्हणाला—"बाबा! आपण अमरपाल राजाला खंडणी देतो आहो, ती कशासाठी? त्यांनी आपल्याशी कधी युद्ध करून आपल्याला जिंकले आहे का? आपल्या राज्यातली संपत्ती व तरुणांना नेण्याचा त्यांना काय अधिकार आहे?"

त्यावर आरण्यकचा बाप स्मित करून म्हणाला—"बाळा, राजाकडे जी आपल्या जातीच्या तरुणांची तुकडी आहे ती आपली नाही का? राजाची शक्ती ही तरी शक्ती आपलीच नाही का? राजा आपला असतां आपल्याकडे वांकडी नजर टाकण्याची हिंमत कोण करील?"

"बाबा, तुम्ही म्हणता [illegible] नाही. राजाची शक्ती ती आपली कधी होणे शक्यच नाही. वास्तविक आपली शक्ती तीच राजाची शक्ती आहे. आपण स्वतंत्र नसून राजाचे सामंत आहोत. राजाचे अधिकारी आपल्याकडे खंडणी मागायला येतील तेव्हां, जर आपण नकार दिलात तर खरी गोष्ट कळेल." आरण्यकने आपली बाजू समजावून सांगितली.

ते ऐकल्यावर नायकाने गंभीरपणे विचार केला आणि आपल्या जातीच्या लोकांची सभा घेऊन त्याने जाहीर केले—"बंधुओ! मी आजपासून आपल्या पदाचा त्याग करीत आहे, यापुढे माझा मुलगा आरण्यक तुमचा नायक राहील. तुम्ही सर्वांनी त्याच्या आज्ञेप्रमाणे वागत जा."

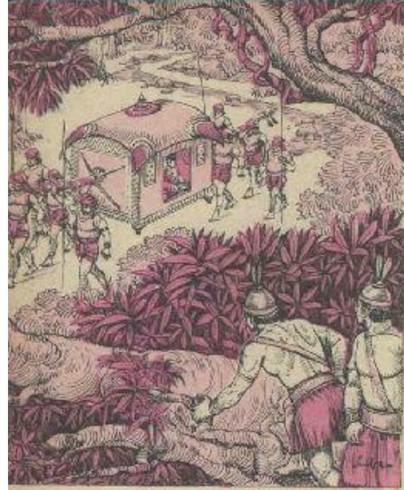
थोड्या दिवसांनी राजाच्या अधिकाऱ्यांनी दरवर्षी प्रमाणे बांबू, चंदनाचे लाकूड, व्याघ्रचर्म, हत्ती आणि पंचवीस तरुण यांची मागणी केली.

तेव्हा आरण्यकने अधिकाऱ्यांना स्पष्ट शब्दांत सांगितले—"आम्ही तुम्हांला ही खंडणी कां द्यायची? चंद्रगिरीचा राजा तुमचा आहे, तसा आमचाही आहे. आम्ही स्वतंत्र नागरिक आहो. परंतु आमचे सर्व तरुण तुमच्या सैन्यात भर्ती होतात. म्हणून आमची जात दिवसेदिवस आत्मरक्षण

करण्यासही असमर्थ ठरत आहे. यापुढे हे सर्व आतां बंद तुम्ही जाऊन महाराजांना सांगा की आमचे जे लोक त्यांच्या सैन्यात भर्ती झाले आहेत त्यांना परत पाठवावे, जंगलातले सर्व वैभव व संपत्ती ही आमची आमच्या जातीची आहे. राजाला कधी आर्थिक संकटाला तोंड द्यावे लागलें तर त्यांनी आमची मदत अवश्य घ्यावी. कधी राज्यावर संकट आले तर आम्ही आपल्या सर्व शक्तीनिशी राजाच्या मदतीला धावून येऊ. आम्ही सर्व राजाला मदत करायला सर्वदा सज्ज राहू. मी वचन देतो."

तेव्हां राजाचे अधिकारी रिकाम्या हाताने परतले. परंतु दुसऱ्या दिवशी राजा-

कडून आरण्यकच्या नावे ताकीद आली–"रानटी जातीचे लोक स्वतंत्र नाहीत. ते राजा अमरपाल याची प्रजा आहे. साला-बादप्रमाणे दोन दिवसांच्या आत जर जंगलांतले धन मागणीप्रमाणे हजर केले गेले नाही, तर राजाच्या सैन्यात रानटी जातीच्या ज्या तुकड्या आहेत त्यांची कत्तल केली जाईल, आणि जंगली जातीच्या सर्व वस्त्या नेस्तनाबूत केल्या जातील."

ते फर्मान ऐकून आरण्यकला आश्चर्य वाटले. त्याने राजदूतांना समजावून सांगितले–"आम्ही महाराजांचे सामंत नाही. राजाने आम्हांला युद्धात जिंकले

त्यानंतर आरण्यक युद्धाला सज्ज झाला. जंगलातल्या वस्त्या उध्वस्त करायला आलेल्या सैनिकात एकही रानटी जातीचा सैनिक नव्हता. आरण्यकाने आपल्या जातीच्या लोकांना लपून छपून छापे मारायला सांगून राजाच्या सैन्याचा धुव्वा उडविला. कित्येक सैनिक कैद झाले आणि कित्येक जखमी झाले.

आरण्यकला कैद झालेल्या सैनिकांकडून कळलें की त्याच्या जातीच्या सर्व सैनिकांना कैदेत टाकण्यात आले आहे व त्यांना अनेक हालअपेष्टा सहन कराव्या लागत आहेत. राजाची ताकीद आली तेव्हां आरण्यकच्या मनात एक अंधुक शंका होती, तीच खरी ठरली.

गंमत अशी की त्याच सुमारास काही लुटेरे एक मेणा घेऊन त्या जंगलातून जात असतांना दिसले. तेव्हां लुटेरे व आरण्यकाचे अनुयायी यांची चकमक झाली व त्या चकमकीत सर्व लुटेरे कैद झाले. त्या मेण्यात राजाची एकुलती एक राजकन्या होती आणि लुटेरे खरोखरी लुटेरे नव्हते; राजाच्या मंत्र्याने राजकन्येचा वध करण्या-साठी नेमलेले मारेकरी होते.

आरण्यकाला वाटले की राजा स्वतः इतका दुष्ट नसावा, त्याच्या मंत्र्यानेच रानटी

म्हणाला–"राजकन्येच्या संरक्षणाची जबाब-दारी मी घेतो. तुम्ही मलाजी खरीखुरी माहिती सांगितलीत त्याबद्दल मी तुम्हांला मुक्त करीत आहे. नंतर मंत्र्याला राजाची गादी पाहिजे असेल तर मी त्याला मदतच करीन. मी त्याच्या बाजूने राजाशी वेळ पडल्यास युद्ध करीन. तेव्हां तुम्ही जाऊन मंत्री महाशयांना एक गुप्त संधी करण्या-साठी माझ्याशी बोलण्यास पाठवून द्या."

ते कळताच मंत्री आरण्यकाला भेटायला जातीने आला. आरण्यकाने लगेच त्याचा वध केला व राजकन्येला बरोबर घेऊन राजाच्या दर्शनाला गेला. राजकन्येचे अप-हरण व मंत्र्याच्या वधाची बातमी कळल्या-वर राजा म्हणाला–"मी तुझा आभारी आहे. तुमच्या जातीच्या मदतीने मी अनेक युद्धे जिंकली आहेत. तू मला एका कटातून सोडविलेस. मी कधी तुमच्या जातीला आपले गुलाम मानले नाही. तुझ्या वडिलांशी माझे सख्य होते म्हणून त्यांनी पाठविलेल्या तरुणांना मी आपल्या सैन्यात भर्ती करून घेत असे. तुझ्या जातीच्या तरुण सैनिकांना तुरुंगात डांबून ठेवल्याची गोष्ट मला माहीत नव्हती. आपली आपसा-तली मैत्री कायम रहावी हीच माझी इच्छा

राजधानीत राहिले काय किंवा जंगलात राहिले काय, त्यात मी फरक मानीत नाही. तुला पाहिजे असल्यास तू त्यांना आपल्या बरोबर घेऊन जा."

आरण्यक म्हणाला–"नाही महाराज, हे सैनिक आपल्या सेवेसाठी राजधानीतच राहतील. त्यांना आपण उत्तम शिक्षण देऊन शूर सैनिक कराल, ते आम्हांला मान्यच आहे." असे सांगून आरण्यक राजाचा निरोप घेऊन परतला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, राजाकडून ताकीद आल्यावर आरण्यकाच्या मनात शंका कशी काय

बळकावण्याची इच्छा आहे, हे त्याला कसे काय कळले? ते कळल्यावर त्याने मंत्र्याला बोलावून त्याचा वध कां करविला? हे सर्व झाल्यावर आरण्यकने त्याच्या वडिलांच्या काळातले रिवाज कसे काय मान्य केले? या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"काही अंशी आरण्यकाची चुकीची समजून झाली होती की त्याच्या पित्याने राजाशी सख्य केले नसून त्याची गुलामी पत्कारली आहे. त्याच्या मनांत ती शंका यायला कारणही तसेच होते. कारण खंडणीच्या नावे राजाचे अधिकारी जंगलातली संपत्ती व तरुणांना धरून घेऊन जात असत. म्हणून त्याने नायक झाल्यावर तो प्रघात बंद केला. त्याला अशी खंडणी नित्यनियमित दरवर्षी देणे मुळीच मान्य नव्हते. नकार दिल्यावर राजा काय करतो हे पाहून घ्यावे, असाही

खंडणी देण्याचे नाकारताच त्याच्या जातीच्या लोकांना तुरुंगात डांबून त्यांचा छळ करण्यात येईल या गोष्टीची त्याला कल्पना देखील नव्हती. कारण राजा इतक्या सामर्थ्यशाली तुकडीचा अंत करून स्वतःचे नुकसान करून घेण्यासारखेच होते. म्हणून राजाकडून आलेला संदेश राजाचा नसून आणखी कोणाचा होता ही शंका त्याच्या मनात उपजली. राजकन्येचा वध करायला निघालेल्या मंत्र्याच्या हस्तकांकडून तो सर्व मंत्र्याचा डाव होता हे देखील त्याला कळले. म्हणून त्याने युक्तीने मंत्र्याला बोलावून घेऊन त्याचा काटा काढला. राजाला भेटल्यावर त्याचा चांगुलपणा त्याला कळला. म्हणून त्याच्या बापाच्या काळातले सर्व प्रघात चालू ठेवण्यास नकार देण्याचे कारण उरले नाही."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

अगस्त्य ऋषी

असे सांगतात की कित्येक पौराणिक पुरुषांचा जन्म मडक्यात किंवा पात्रात झाला. त्यांपैकी अगस्त्य व वसिष्ठ ऋषी हे दोघे प्रसिद्धच आहेत. अगस्त्य ऋषींनी उतारवय होईपर्यंत विवाह केला नाही. एकदा ते रानावनात हिंडत असतां त्यांना काही लोक उलटे टांगलेले दिसले. अगस्त्य मुनींनी त्यांना विचारले–"तुम्ही या टांगलेल्या स्थितीत अधोमुखकां आहां?"

ते म्हणाले–"आमच्या वंशात जन्मलेल्या अगस्त्य नांवाच्या वंशजाने विवाह न करून पुत्रसंततीचा मार्गच बंद केला आहे. म्हणून आम्हांला सद्‌गती मिळणे शक्य नाही, आणि आमची ही स्थिती झाली आहे."

ते आपले पूर्वज असल्याचे कळल्यावर विवाह करून त्यांचा उद्धार केला पाहिजे असे अगस्त्य मुनींनी ठरविले आणि विदर्भ राजाकडे जाऊन त्याची मुलगी लोपामुद्रा हिच्याशी विवाह करण्याची इच्छा प्रगट केली. परंतु कंदमुळे व फळे खाऊन रहणाऱ्या मुनीशी आपल्या कन्येचा विवाह करण्यास राजाचे मन मानेना. परंतु लोपामुद्राच विवाह करण्यास तयार झाली.

विवाह झाल्यावर लोपामुद्राने मुनींजवळ उत्तम वस्त्रालंकार देण्यास विनंती केली. म्हणून अगस्त्य मुनी धन याचना करण्यास श्रुतपर्वकडे गेले. श्रुतपर्वजवळ धन नव्हते. तेव्हां दोघे प्रद्नश्व नामक राजाकडे गेले. त्याच्याजवळही दान करण्याइतके धन नव्हते. तेव्हां तिघे इल्वल नामक राजाकडे गेले.

राजा इल्वल वातापि नामक एका व्यक्तीला बकऱ्याचे रूप देऊन त्याचे मांस शिजवून अतिथी अभ्यागतांना वाढत असे. वाताती अतिथि ब्राह्मणाचे पोट फाडून बाहेर येई. अशातऱ्हेने इल्वल व वातापि दोघे ब्राह्मणांचा वध करीत.

इल्वलकडे अगस्त मुनी व दोघे राजे गेले त्यांना इल्वलने तसंच बकऱ्याचे मांस वाढले. अगस्त्य मुनींना इल्वलचे ते गुपित माहीत होते. म्हणून भोजन झाल्यावर अगस्त्य म्हणाले–"जीर्णं जीर्णं वातापि जीर्णं!" आणि वातापि जीर्ण झाला. इल्वल प्रगटपणे काहीच बोलला नाही. त्याने धन देऊन निरोप दिला.

असे सांगतात की कावेरी ही अगस्त्य मुनींची बायको होती. एकदा ब्रह्मदेव अगस्त्य मुनींना म्हणाला–"कबेर नामक राजर्षीची मुलगी कावेरी शंकराचे ध्यान करून तपश्चर्या करीत आहे. तिच्याशी त्याने विवाह करावा. अगस्त्यांनी ते मान्य केले आणि कावेरीला आपल्या कमंडलूत ठेवून घेतले.

त्यानंतर अगस्त्य विंध्य पर्वताला दंड देण्यासाठी निघाले. त्यांनी आपले कमंडलू शिष्यांच्या हातात दिले. ते कमंडलू घेऊन शिष्य सह्याद्रीपर्यंत गेले. तेव्हां कावेरी नदीरूपे प्रगट झाली.

की त्याने सूर्य व चंद्राचा मार्ग अडविला. मुनींनी त्याला थांबविण्याचा यत्न केला. परंतु त्याची प्रार्थना विंध्य पर्वताने मान्य केली नाही. तेव्हां अगस्त्य ऋषींनी विंध्य पर्वताला दक्षिणेकडे जाण्यासाठी मार्ग देण्यास आज्ञा केली. विंध्य पर्वत त्यावेशी वांकला. तेव्हां अगस्त्यांनी त्याला परत येईपर्यंत तसाच ओणवा रहायला सांगितले. परंतु अगस्त्य ऋषी दक्षिणेत गेले ते परतले नाहीत.

अशीही एक आख्यायिका आहे की अगस्त्य मुनींनी समुद्राचे प्राशन केले होते. त्याची कथा अशी: कालकेय नावाचा एक राक्षस मुनींना त्रास देत असे. त्याचा संहार करणे देवांनादेखील शक्य झाले नाही. कारण कालकेय समुद्रात लपून राही. म्हणून देवांना मदत करण्याच्या हेतूने अगस्त्यांनी समुद्र पिऊन अटविला. तेव्हां कालकेय प्रगट झाला. त्याचा देवांनी वध केला.

स्वतःची पाळी

एका गावी वीरू नावाचा एक तरुण युवक होता. त्याचे वडील नव्हते. तो आपल्या आईचे काही एक ऐकत नसे. उडाणटप्पू निघाला. त्याने लग्न करून घेतले. परंतु कामधंदा काही करीत नसे. त्याने चोरीचा धंदाच सुरू केला. त्याच्या बायकोला ते आवडले नाही. तिने पुष्कळ समजावून सांगून पाहिले, परंतु तिच्या बोलण्याकडे तो दुर्लक्ष करी.

एकदा वीरू कोठेतरी चोरी करायला गेला आणि तीन दिवसांनी परतला, तेव्हां त्याने घरात जो माल पूर्वी चोरून आणून ठेवला होता तो नाहीसा झालेला कळला. बायकोला विचारले तेव्हां कळले आदल्या दिवशीच कोणी चोर घरात शिरले आणि त्यांनी सर्व झाडून उचलून नेले.

वीरूला राग आला आणि वाईटही वाटले. तो बायकोला, तोंडाला आले ते बोलला. तेव्हां त्याची बायको म्हणाली–"तुम्ही चोरून आणलेला माल कोणी चोरून नेल्याचे तुम्हांला एवढे वाईट वाटले आणि विचार करा की ज्यांनी मेहनत करून चार पैसे जोडले तेच तुम्ही चोरलेत तर त्यांना किती वाईट वाटेल?

त्या दिवसापासून त्याने कानाला खडा लावला की चोरी करायची नाही.

बायकोने शेजारच्या घरी ठेवलेला सर्व माल आणून नवऱ्याला बजावले की निदान या पुढे तरी मेहनत करून स्वतःचा निर्वाह करण्याचे ठरवा.

बरे व वाईट

श्रीपूर येथे शंकरराव नावाचे एक गृहस्थ रहात. त्यांनी पापपुण्याचा विचार न करता खूप पैसे मिळविले. त्यांना पन्नासावे वर्ष लागले तेव्हां त्यांच्या पत्नी वारल्या. त्यांना मूलबाळ नव्हते. त्यांनी घरकामासाठी राजू नावाच्या एका तरुण मुलाला नोकर ठेवले होते.

राजूची ओळख सरला नावाच्या एका तरुण मुलीशी झाली. सरला दिसायला सुंदर होती. श्रीपूरच्या आठवडयाच्या बाजाराच्या दिवशी ती दोघं भेटत.

एकदा शंकरराव राजूबरोबर स्वतः आठवडयाच्या बाजाराला निघाले. तेथे राजूला सरला भेटली आणि दोघं बराच वेळ परस्परांशी बोलत उभी राहिली. शंकररावांनी राजूला बोलावून विचारले– "कोण रे मुलगी ती? तुम्हां दोघांची बरीच ओळख दिसते?"

राजू म्हणाला–" मालक ती हिंमतपूरची राहणारी आहे. तिच्या वडिलांचे नाव रंगराव आहे."

सरलाला पाहिले तेव्हांपासून शंकर-रावाच्या मनात कालवाकालव सुरू झाली. तिच्याशी लग्न करून घेऊन पुन्हां संसार थाटायला' काय हरकत आहे? हा विचार मनात येतांच त्यांनी रंगरावांकडे निरोप पाठविला. रंगरावांनी विचार केला, मुलगी श्रीमंताच्या घरी पडली तर आपल्याला चार घास सुखाचे खातां येतील. त्यांनी मुलीची इच्छा नसूनही शंकररावांना होकार दिला व लग्नाच्या खर्चासाठी म्हणून एक मोठी रक्कम मागून घेऊन लग्नाचा मुहूर्त ठरवून टाकला.

ते कळल्यावर अर्थातच राजू हताश झाला. त्याला काय करावे, सुचेना. परंतु त्याचे दोघे हिकमती मित्र रामू व सोमू दोघांनी एक युक्ती काढली. ते हिमत-पूरलाच रहात. ते गावोगावी हिंडून सोंगे करून आपली उपजीविका करीत. त्यांना राजूने त्याच्यावर आलेला प्रसंग वर्णन करून सांगितल्याबरोबर त्यांनी त्याला मदत करण्याचे वचन दिले.

मुहूर्त ठरला होता, त्याच्या आदल्या दिवशी शंकरराव राजूला ब ।बर घेऊन हिंमतपूरला आले आणि गावातल्या शाळेत उतरले.

त्या दिवशीच त्या गावी एका श्रीमंताच्या घरी त्याची म्हातारी आजी वारली होती. सर्व गावकरी फार दुःखी होते. म्हणून शंकर-रावाच्या लग्नाला मोडता घालायला रामू व सोमूला चांगली संधी मिळाली.

मध्यरात्रीच्या सुमारास रामू यमराजाचे व सोमू यमदूताचे सोंग करून निघाले. रामू एका रेडयावर बसून निघाला. दोघे शाळेच्या बाजूनेच निघाले. शाळेसमोर रेडयाला उभा करून यमराज खदखदां हसून म्हणाला–"काय रे, भल्लूकमुष्टी! या म्हातारीचे काळीज किती टणक आहे रे! माझ्या पाशात सापडली आहे, तरी पहा, कशी उडया मारते आहे!"

"होय महाराज! आपण आलात, बरे झाले, नाहीतर तिचे प्राण आपल्या यम-पाशात अडकवून तिला घेऊन जाणे मला जमले नसते." यमदूत म्हणाला.

त्यांचे ते बोलणे ऐकून शंकरराव चकित झाले. त्यांनी खिडकी उघडून बाहेर पाहिले

आणि यमराजाला स्वत: व यमदूताला पाहून त्यांची बोबडीच वळली.

यमराजाने शंकररावांकडे पाहिले व यमदूताला म्हणाला–"अरे, हा तर श्रीपूरचा शंकरराव दिसतो आहे! याचे आयुष्य अवघे एक आठवडाभर उरले आहे. त्याला ठीक वेळेवर जाऊन उचलून न्यायला विसरू नकोस."

"जी, मालक!" यमदूत म्हणाला. त्यानंतर दोघे पुढे निघून गेले व काळोखात दिसेनासे झाले.

त्यांचे संभाषण ऐकून शंकररावांच्या तोंडावाटे शब्द उमटेनासा झाला. 'कांपऱ्या आवाजात राजूला म्हणाले–"ऐकलेस का रे, त्या दोघांचे बोलणे? खरोखरच का रे, हे यम व यमदूत होते?"

"काय म्हणालात मालक? यमदूत आणि यमराज? मला नाही दिसले, बुवा!" राजू आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला.

त्यानंतर शंकररावांची झोप उडाली. रात्रभर तळमळत पडून राहिले. यमराज [illegible] यमदूत मलाच दिसले आणि राजूला दिसले नाहीत, याचा अर्थ काय बरे असेल? एका आठवड्यात मरण येणार आपल्याला? मग हवे कशाला हे लग्न? एका भोळ्या मुलीचं आयुष्य वायां कां घालावावं?

"शंकरराव दुसऱ्या दिवशी बोहोल्यावर उभे राहिले नाहीत. त्यांनी रंगरावाला सांगितले की मुलीचे लग्न राजूशी लावून द्यावे.

"ही काय थट्टा आरंभली आहे, मालक? मी आपल्या मुलीचे लग्न एका फाटक्या भिकाऱ्याशी लावून देऊ म्हणतां?" रंगरावांनी रागाने विचारले.

"राजू फाटका भिकारी कसा काय? तो माझ्या सर्व इस्टेटीचा वारस आहे. मी आपली सर्व इस्टेट त्याच्या नावी लिहून देत आहे." शंकरराव म्हणाले.

त्यानंतर सरलाचे लग्न राजूशी झाले.

शंकरराव यमदूताची वाट पहात राहिले, परंतु त्यांचे प्राण उचलून न्यायला यमदूत आलेच नाहीत.

व्यवहारी वाणी

सोनूशेट एक हुशार वाणी होता. तो दररोज लक्ष्मीची पूजा करी. लक्ष्मीचा त्याच्यावर अनुग्रह होता. एकदां लक्ष्मीला सोनूशेटवर कां कोणास ठाऊक थोडा राग आला. तिने स्वप्नात सोनूशेटला दर्शन देऊन सांगितले की तिने त्याचे घर सोडून जायचे ठरविले आहे.

सोनूशेटने तिचे पाय धरले व म्हणाला–"अशी रागावून जाऊ नकोस. माते! मी तुझी महापूजा करावी, म्हणत आहे. तेव्हां निदान ती पूजा होईपर्यंत तरी रहा!"

"ठीक! तुझी महापूजा संपेपर्यंत मी कोठे जाणार नाही." लक्ष्मीने महापूजेच्या लोभाने वाणी म्हणाला ते मान्य केले.

मग काय? वाण्याने दुसऱ्या दिवसापासून रोजची साधी पूजा करणेसुद्धा सोडले. कित्येक दिवस लोटले. लक्ष्मी संतापली. वाण्याला स्वप्नात दर्शन देऊन म्हणाली–"काय रे, तू महापूजा केव्हां करणार आहेस? मी आजच तुझ्या घरातून पाय काढते."

"माते! तू वचन दिले आहेस की महापूजा संपेपर्यंत कोठे जाणार नाहीस म्हणून!" वाण्याने आठवण करून दिली. लक्ष्मीला ठाऊक होते की जन्मात कधी महापूजा करणार नाही. म्हणून म्हणाली–"तरमग साधी पूजा तरी करीत रहा!" असे सांगून ती अंतर्धान पावली.

बोळू

एका गावी बंडू व खंडू नावाचे दोघे मजूर रहात असत. त्यांना सर्व बोळू म्हणून हाक मारीत. एकदा बंडूने गावच्या पाटलाला भेटून विचारले–"काय हो, मला सर्व बोळू म्हणतात. खरंच का मी हो बोळू आहे ?"

"मी तुला एक प्रश्न विचारतो, त्याचे उत्तर दे. माझ्या कुटुंबात चारजण आहेत. एक माझी बायको, दुसरा माझ्या मुलगा आणि तिसरी माझी मुलगी. चवथी व्यक्ती कोण असेल सांग पाहू ?" पाटलाने विचारले.

"तुम्ही सांगितलेत तर ना मला कळणार !" बंडू म्हणाला.

"अरे बोळचा ! चवथा माणूस मी !" पाटील म्हणाला.

त्यानंतर बंडूने विचार केला की खंडूला तोच प्रश्न विचारून पहावा. त्याने खंडूला विचारले–"काय रे, खंडू ! मी तुला एक प्रश्न विचारतो. त्याचे उत्तर दे. माझ्या कुटुंबात चार जण आहेत. एक माझी बायको, दुसरा माझा मुलगा आणि तिसरी माझी मुलगी ! आतां चवथी व्यक्ती कोण बरे असावी ?"

"अरे, तूच !" खंडू म्हणाला.

"अरे खुळचा ! चवथी व्यक्ती आपल्या गावाचे पाटील ·नाही का ?" बंडूने खंडूला बोळू समजून विचारले.

बली व वामन

प्रल्हादाचा नातू बली हा फार शूर व पराक्रमी होता. त्याने भूलोक जिंकून चक्रवर्ती ही पदवी धारण केली. तरी त्याचे समाधान झाले नाही.

म्हणून त्याने स्वर्गावर स्वारी केली. त्याच्या समोर देवांचा टिकाव लागेना. त्याच्या समोर दोनच मार्ग मोकळे होते, एक होता बलीचे दास्यत्व मान्य करणे व दुसरा स्वर्ग सोडून निघून जाणे.

देव कोणताही निर्णय करू शकले नाहीत. त्यांनी विष्णूच्या दर्शनाला जाऊन त्यांच्यावर आलेल्या प्रसंगाचे वर्णन केले. बली जसा पराक्रमी होता तसा तो सत्यवचनी व थोर दानशूरही होता. विष्णूला ही गोष्ट माहीत होती. म्हणून बलीला जिंकण्यासाठी विष्णूने निराळीच युक्ती योजली

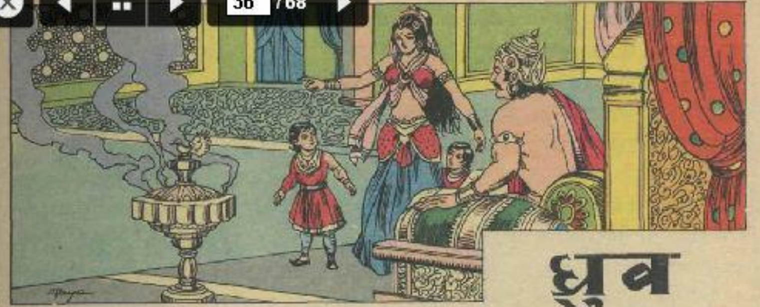
बलीने तीन पावले जमीन दान केली तेव्हां वामनाने एका पावलाने सर्व पृथ्वी व दुसऱ्या पावलाने सर्व आकाश व्यापून टाकले.

ते पाहून बली चकित झाला. वामनाने बलीला विचारले की तिसरे पाऊल कोठे ठेवू? तेव्हां बलीने आपल्या डोक्याकडे संकेत केला. लगेच वामनाने बलीच्या मस्तकावर पाऊल ठेवून त्याला पाताळात पाठवून दिले. अशा तऱ्हेने एका गिड्ड्याच्या हाती बलीचा पराभव झाला.

बलीची पत्नी विद्यावती हिने वामनाला विनंती केली की त्याने बलीच्या बाबतीत इतका अन्याय करु नये. तेव्हां विष्णू म्हणाला की बलीची आज्ञा कधी भंग होणार नाही व मी स्वतः द्वारावर पाहरा देईन.

ध्रुव

पहिला मनू स्वायंभू याला त्याची पत्नी अनंता हिच्या पोटी उत्तानपाद नावाचा मुलगा झाला. त्याला दोन बायका होत्या. मोठी राणी सुनीता हिच्या मुलाचे नाव ध्रुव होते. दुसरी राणी सुरुची हिच्या मुलाचे नाव उत्तम होते.

धाकटी राणी सुरुची ही उत्तानपाद राजाची लाडकी होती. म्हणून सुरुची जे करी ते प्रत्येक काम, बरे असो की वाईट, त्याला मान्य असे.

एकदा ध्रुव लाडिकपणाने आपल्या बापाच्या मांडीवर जाऊन बसला. ते पाहून सुरुची त्याला संतापून म्हणाली– "तुला आपल्या बाबांच्या मांडीवर बसण्याचा हक्क नाही. तो अधिकार फक्त माझा मुलगा उत्तम यालाच आहे. तुला जर आपल्या वडिलांच्या मांडीवर बसायचेच होते तर तू माझ्या पोटी जन्म घेतला पाहिजे होतास! आतां या जन्मी ते शक्य नाही. ऊठ, चालता हो!" असे म्हणत सुरुचीने ध्रुवाला उत्तानपादाच्या मांडीवरून खाली ओढले.

तो अन्याय पाहूनही उत्तानपादने सुरुचीला डोळे वटारूनही पाहिले नाही. तो काहीच बोलला नाही, गप्प राहिला.

ध्रुवाला ती गोष्ट अपमानाची वाटली. त्याला आपल्या सावत्र आईचा राग आला. त्याने आपल्या आईकडे जाऊन सावत्र आईने केलेल्या अपमानाची गोष्ट सांगितली, परंतु तिला तिच्या सवतीच्या विरुद्ध पतीला एका शब्दानेही सांगण्याची हिंमत झाली नाही.

ध्रुवाला कळले की पित्याच्या घरात त्याला स्वाभिमानाने राहणे शक्य नाही. म्हणून तो आपल्या आईचा निरोप घेऊन तपश्चर्या करण्यासाठी जंगलात निघून गेला.

तेथे तो सप्तर्षींना भेटला व तपश्चर्या कशी करावयाची हे त्याने विचारून घेतले. सप्तर्षींनी सुचविल्याप्रमाणे त्याने विष्णूचे ध्यान करून तपश्चर्या सुरू केली. विष्णूने त्याच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन त्याला अनेक वर दिले.

उत्तानपादाला कळले की त्याचा मुलगा ध्रुव विष्णूला प्रसन्न करून व त्याच्याकडून अनेक वर मिळवून परतला आहे. तेव्हां तो त्याला प्रेमाने भेटला व त्याने त्याचा राज्याभिषेक केला आणि स्वत: तपश्चर्या करण्यासाठी वान प्रस्थाश्रमात प्रवेश केला. अशातऱ्हेने ध्रुव पित्याच्या गादीला वारस मान्य झाला.

ध्रुवने अनेक लग्ने केली व त्याला अनेक पुत्र झाले. त्याने आपल्या पित्याचा वंश वाढविला.

ध्रुवच्या राण्यात धन्या नावाची एक राणी होती. तिच्या पोटी जन्मलेल्या राज-पुत्राचे नाव शिष्ट असे होते. दुसरी राणी शिशुमार राजाची मुलगी भ्रमी ही होती. [illegible] कल्प व वत्सर नावाचे दोन मुलगे झाले. वायुपुत्री इला सुद्धा ध्रुवाची एक राणी होती. तिच्या पोटी उत्कल जन्मला. शंभुवा नामक एका राणीच्या पोटी ध्रुवाला भव्य व श्लिष्टी नावाचे दोन मुलगे झाले. या सर्वां व्यतिरिक्त ध्रुवाला आणखी एक विचित्र बायको होती. ती म्हणजे त्याची सावली. तिला राजाने नारी होण्यास आज्ञा केली. तिने नारी रूप घेऊन ध्रुवाशी विवाह केला आणि ध्रुवाला तिच्या पोटी पांच मुले झाली.

असेही सांगतात की ध्रुव पूर्वजन्मी एक ब्राह्मण होता. त्यावेळी त्याची एका राजाशी मैत्री होती. म्हणून राज्य करण्याची इच्छा त्याच्या मनात फार होती. म्हणून तो या जन्मी क्षत्रिय कुळात जन्मला आणि राज्य करू लागला.

त्यानंतर विष्णूच्या अनुग्रहाने तो ध्रुव नक्षत्र झाला. ध्रुव याचा अर्थ स्थिर न हलणारा. आजही उत्तर दिशेला ध्रुवाचे दर्शन आपल्याला घडते आहे.

प्रश्नातली गोम

शिवगंगेच्या राजाच्या दरबारात एकदा विद्यासागर नावाच्या एका विद्वान पंडिताने प्रवेश करून आव्हान केले की कोणी पंडित त्याला जिंकेल तर तो आपले स्वर्णकंकण काढून त्याला इनाम देईल. परंतु सर्व दरबारी पंडितांनी त्याच्या समोर हार मानली तरी दरबारी धाडस करून म्हणाला–"पंडितवर्य! मी आपल्याला पांच प्रश्न विचारतो. त्याची उत्तरे तुम्ही चुकीची द्याची. बरोबर उत्तर दिलेत तर तुम्ही हारलात व मी जिंकलो, असे होईल!"

विद्यासागरांनी ती अट मान्य केली व उत्तरे द्यायला तयार झाले. "तुम्ही परदेशी आहां ना?" या प्रश्नाचे उत्तर "नाही, मी येथलाच रहिवाशी आहे," असे पंडितवर्यांनि दिले. "तुम्ही आतां स्वदेशीच आहां तर?" पंडितवर्य म्हणाले–"होय!" "आपल्याजवळ स्वर्णकंकण आहे ना?" विचारता "नाही!" उत्तर दिले. "आमच्या राजाचे नाव महीपाल आहे ना?" उत्तर "नाही!"

तेव्हां विदूषकाने काहीतरी विसरल्याचा अभिनय करून विचारले–"आतांपर्यंत मी किती प्रश्न विचारले!" विद्यासागर म्हणाले–"चार! पांचवां विचारा?"

"माझ्या पांचव्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर देऊन हारलात!" विदूषक म्हणाला.

मंत्रवलेली लिंबे

चिन देशातल्या पेकिंग शहरात घडलेली ही गोष्ट आहे. चिंग नावाचा एक शिपी होता. त्याचा बाप व आजा सुद्धा शिंप्याचा धंदाच करीत असत. चिंगचा बाप वारला तेव्हां त्याने मुलासाठी मागे फक्त एकच मशीन ठेवले होते. चिंग आपल्या कामात हुशार होता. त्याच्या बापासारखाच तो आपल्या गिऱ्हाइकांना खूष ठेवी. त्याने लौकरच जरूर तेवढे पैसे जमवून आणखी चार मशीने विकत घेतली आणि आणखी चार जणांना अन्नाला लावले.

परंतु चिंगच्या भरभराटीबरोबर त्याच गल्लीत शिवणकाम करून • उदरनिर्वाह करणाऱ्या दहा जणांच्या पोटावर पाय आला. परंतु ते स्वतःच त्याबद्दल जबाबदार होते. ते कधी वेळेवर कपडे शिवून देत नसत. म्हणून त्यांचे गिऱ्हाइक चिंगकडे कपडे शिवायला टाकू लागले. चिंग त्यांना खूष ठेवी. अशातऱ्हेने इतर दुकाने ओस पडू लागली.

चिंगमुळे ज्यांचा धंदा बसला त्या सर्वांनी त्याचा सर्वनाश करण्यासाठी एक योजना योजली. त्यांच्यापैकी वांग नावाचा एक शिंपी होता. त्याने चिंगवर मंत्र टाकून त्याचा सर्वनाश करण्याचा सल्ला दिला. त्यानंतर सर्व गिऱ्हाइकांना इतर शिंप्याकडे जावेच लागले. असा विचार करून एका भूतवैद्याकडे गेले. परंतु भूतवैद्याच्या दाराला कुलूप लावलेले दिसले. कारण तो कोठेतरी परगावी निघून गेला होता. म्हणून सर्व शिंपी निराश होऊन परतले.

दुसऱ्या दिवशी वांगच्या दुकानात एक भूतवैद्यासारखा माणूस आला. त्याने विचारले–"काल कोणी माझ्या गुरूकडे चौकशीसाठी गेल्याचे ऐकल्यावरून मी [illegible] ते परगावी कोणाच्या तरी मानेवरचे भूत उतरवायला गेले होते, म्हणून घरी नव्हते. बरं, तर सांगा काय काम होतं? त्या माणसाला पाहून व त्याचा वेष पाहून वांगला तो भूतवैद्यच असल्याची खात्री झाली. वांगने सर्व गोष्टी त्याला समजावून सांगितल्या.

तेव्हां भूतवैद्याच्या शिष्याने विचारले– "परंतु भुताला बोलवायचे म्हणजे थोडा फार खर्च होणार. तुम्ही तेवढा खर्च करायला तयार आहां का?"

"आम्ही सर्व मिळून दहाजण आहों. जो खर्च होईल तो आपसात वांटून घेऊ." वांग म्हणाला.

"मी तुम्हांला एक लिंबू मंत्रवून देईन. ते फोडून त्यात एक सोन्याची मोहोर ठेवून ती चिंगच्या दुकानात ठेवा. तेव्हां तुमची पीडा टळेल." असे सांगून भूतवैद्याच्या शिष्याने वांगच्या हातात एक लिंबू मंत्रवून ठेवले.

वांगच्या जवळ सोन्याचं नाणं नव्हतं. तरी त्याने त्याच्या जवळ जी थोडी फार चीजवस्तु होती ती विकून एक सोन्याचे नाणे आणून ते लिंबाच्या आत खुपसून भरले आणि चिंगच्या दुकानात गेला. त्याला बोलण्यात गुंतवून त्याच्या नजरे–

आड त्याने ते लिंबू हळूच एकाच जागी ठेवून दिले आणि घरी परतला.

मध्यंतरी भूतवैद्याचा शिष्य इतर शिंप्यांकडे गेला व त्यांना देखील एकेक लिंबू देत गेला. त्यांना देखील त्याने एक सोन्याचे नाणे लिंबात ठेवून चिंगच्या दुकानात ठेवायला सांगितले. सर्वांनी तसे केले.

दिवसामागून दिवस गेले. परंतु चिंगचा सर्वनाश होण्याऐवजी त्याच्या धंद्यात बरकतच होत गेली. त्याने आणखी दहा मशीने विकत घेऊन धंदा वाढविला.

ते पाहून सर्व शिंपी हताश झाले. त्यांनी भूतवैद्याला भेटून विचारले–"काय हो, तुमचा शिष्य राहातो कोठे?"

भूतवैद्याने चकित होऊन विचारले– "माझा शिष्य? कोणी नाही बुवा! मी एकटाच हा धंदा करतो."

वांग बुचकळ्यात पडला. मध्यंतरी चिंगने आपल्या पेठेतल्या सर्व शिंप्यांना आपलं नवीन दुकान पहायला निमंत्रण दिले. त्याला बरकत होण्याचे कारण कळावे म्हणून सर्व शिंपी दुकानात गेले. चिंगने सर्वांना मोठी मेजवानी दिली.

वांग स्वतःला आवरू शकला नाही. त्याने विचारले–"मित्रा चिंग! तुझ्याकडे इतके पैसे एकाएकी कोठून आले रे?"

"कोणत्या तरी भाग्य देवतेने माझ्या दुकानात दहा लिंबे व त्यांत एकेक सोन्याचे नाणे आणून ठेवले. मी लिंबाचे सरबत करून प्यालो व माझी तब्येत जास्तच सुधारली. सोन्याची नाणी खर्च करून मी दहा मशीने विकत घेतली." चिंग म्हणाला.

सर्व शिंपी रडक्या आवाजात म्हणाले– ती सोन्याची नाणी आमचीच आहेत. आम्ही तुझं दिवाळे निघावे म्हणून भूतवै[illegible] प्रत्येक लिंबात सोन्याचे नाणे ठेवण्यासाठी आपापले सर्वस्व विकून एकेक सोन्याचे नाणे विकत घेतले, तुझे दिवाळे काढविण्यासाठी स्वतःचे काढले." चिंग हसून म्हणाला– "अस्सं होय? ते मला माहीत नव्हते."

तेव्हां सर्व शिंपी रडू लागले. चिंगने त्यांची समजूत घातली–"मी विकत घेतलेल्या नव्या मशिनांवर काम करायला मला दहा शिंपी हवे आहेत. तुम्ही आल्यात तर मला आनंदच होईल. तुम्ही जेवढे काम कराल तेवढी मजुरी तुम्हांला मिळेल."

त्यानंतर सर्व शिंपी त्याच्याकडे नोकरी करू लागले.

ज्या दिवशी सर्व शिंप्यांनी मिळून चिंगचा सर्वनाश करण्यासाठी कट केला त्या दिवशी चिंगने आड उभा राहून सर्व ऐकले होते. भूतवैद्याचे सोंग करून तोच सर्वांकडे गेला होता आणि त्यांचा कट फसवायला तोच कारण झाला होता. परंतु त्याने ती गोष्ट आयुष्यभर गुप्तच ठेवली.

लग्न—देवळात की घरी?

गोविंदरावांच्या शेवटच्या मुलीचे लग्न ठरले. सर्वांच्या मते ते लग्न देवळात व्हावे असे होते. परंतु कोणत्या देवळात व्हावे, याविषयी एकमत होत नव्हते. गोविंदरावांचे म्हणणे होते की गावातल्या बालाजीच्या देवळातच हा लग्न समारंभ करणे बरोबर होईल. त्यांचा मोठा मुलगा मारुतीचा भक्त होता. मारुतीच्या देवळात हा लग्नसोहळा करणे उचित होईल असे त्याचे मत होते. गोविंदरावांच्या मोठ्या मुलीने सर्व देवांच्या आधी ज्याचे नामस्मरण करावे लागते त्या गणेशाच्या देवळातच लग्नाच्या बेत ठेवण्याचा सल्ला दिला.

हा वादविवाद ऐकून नवऱ्या मुलीने सल्ला दिला की लग्नाचा मुहूर्त गुरुजींनी ठरविला आहे, तर त्यांच्या सल्ल्याप्रमाणे लग्न कोठे करावे हे ठरविणे बरोबर होईल.

सर्वांचे मत ऐकून घेतल्यावर गुरुजी म्हणाले–"कोणत्याही देवळात लग्न ठेवणे उचित नाही. बालाजीला दोन बायका आहेत, तर मारुती ब्रह्मचारीच आहे! गणपतीच्या बाबतीत दुमत आहे. कोणी त्याला ब्रह्मचारी मानतात तर काही लोकांच्या मते त्याला दोन बायका आहेत. राम हा सर्वांत चांगला आहे, परंतु तुम्हांला माहीतच आहे की त्याच्या पत्नीला त्याच्याशी लग्न केल्याची फळे आयुष्यभर कशी चाखावी लागली ती! म्हणून घरीच लग्न करणे शुभ होईल.

थोरांचे थोरपण

विशाल देशाच्या रूपवर नामक गावी म्हणे, संगीत शास्त्राचे तज्ज्ञ, मोठमोठे कवी, नट, चित्रकार व शिल्पशास्त्र पारंगत असे थोरतूरुष रहात असत. ते आपली सर्व मिळकत लोकांसाठी खर्च करीत.

विशाल देशाचा राजा विजयसेन याने ती गोष्ट ऐकून त्या गांवी सर्वात थोरपुरुष कोण आहे, याची माहिती काढून आणण्यासाठी आपला मंत्री, सेनापती, पुरोहित, खजिनदार आणि राजधानीतल्या काही प्रमुख नागरिकांना पाठविले. परंतु कोणीच सर्वांत थोरपुरुष कोण आहे, हे सांगू शकला नाही.

त्याच सुमारास चिरंजीवी नावाचा एक थोर ज्ञानी पुरुष विशाल देशात आला. राजाने चिरंजीवीला आपल्या राजवाड्यात बोलावून त्याच्यासमोर तोच प्रश्न ठेवला.

चिरंजीवीने, रूपवर गावात सर्व नागरिकात थोर पुरुष कोण या गोष्टीची चौकशी करून येण्याचे मान्य केले व निघाला. गावाच्या वेशीवरच चिरंजीवीला माधव नावाची एक व्यक्ती भेटली. त्याने विचारले–"तुम्ही आमच्या गावात सर्वात थोर व्यक्ती कोण, याचा शोध लावायला आला आहां का? मी थोर व्यक्ती दाखवीन. परंतु प्रत्येक थोर व्यक्तीमागे मला तुम्ही एक सोन्याची मोहोर दिली पाहिजे. मान्य असेल तर माझ्याबरोबर चला."

राजाच्या तोंडी चिरंजीवीला माधवच्या या अटी विषयी पूर्वीच कळले होते. म्हणून त्याला आश्चर्य वाटले नाही. माधवने पहिल्याच दिवशी चिरंजीवीची साठ थोर व्यक्तींची ओळख करून दिली आणि साठ मोहोरा मिळविल्या.

चिरंजीवीने ज्या ज्या थोर पुरुषाची ओळख करून घेतली. त्या त्या व्यक्तीने स्वतःच सांगितले की देशातल्या अनेक

पाहून त्यांनी त्यालोकांना शक्य ती सर्व मदत केली होती.

त्यानंतर माधव म्हणाला–"तुम्हांला उद्यां मी आणखी काही जणांची ओळख करून देईन."

तेव्हां चिरंजीवी म्हणाला–"इतक्या व्यक्तींच्या गावात त्यांची नुसती ओळख थोर करून देण्यासाठी एक मोहोर घेणाऱ्या तुमच्या सारख्यांना पाहूनही मला थोडं आश्चर्यच वाटले!"

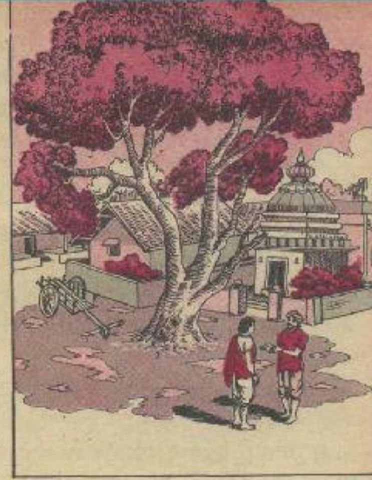
ते ऐकून माधवने सर्व मोहोरा परत केल्या व म्हणाला–"मला वाटले होते की तुम्ही ह्या मोहोरा राजीखुशीने देतां आहां. तुम्हांला त्याबद्दल वाईट वाटत असेल तर मला या पैशाची गरज नाही."

चिरंजीव चकित होऊन म्हणाला– "हेदेखील विचित्रच! परंतु तुम्हांला इतका धनलोभ कां हे मला कळत नाही?"

"ते तुम्हांला काय करायचे? मी खरं खरं काय ते सांगितलं तर तुम्ही ती समस्या सोडवू शकाल का?" माधवने विचारले.

"हो, मी सोडवू शकेन!" चिरंजीवी म्हणाला.

"तरमग, चला माझ्याबरोबर!" असे सांगून माधव चिरंजीवीला गावाबाहेरच्या

असलेल्याची दु:स्थिती त्याने चिरंजीवीला दाखविली.

"हे लोक कोण?" चिरंजीवीने माधवला विचारले.

माधव सांगू लागला–"पंचवीस वर्षांपासून हे गांव वाळीत टाकल्या सारखे आहे. त्यावेळी एक संन्यासी आमच्या गावात आले. गावकऱ्यांनी त्यांचा अपमान केला. म्हणून त्या संन्याश्याने त्यांना शाप दिला की त्यांना निकृष्ट जीवन घालवावे लागेल व त्यांना जो कोणी मदत करील त्याचा सर्वनाश होईल. म्हणून गावकरी घाबरून त्या संन्याश्याच्या पायां पडले व

सुटका मिळण्याचा मार्गही सांगून जा.' तेव्हां संन्यासी म्हणाला–'जर कोणी आपले गांव न सोडतां या गावांतील प्रत्येक व्यक्तीमागे मला एक हजार सुवर्णमुद्रा देईल तर या गावातल्या लोकांना पुन्हा सुखी जीवन घालविण्यास संधी मिळेल.' आतां तुम्हीच सांगा, या सर्व गावाचा उद्धार करायला किती सुवर्णमुद्रा मिळवाव्या लागतील?"

"परंतु यांचा उद्धार केल्यावर तुझा सर्वनाश होईल. हे तुला माहीत नाही का?" चिरंजीवीने विचारले.

"म्हणूनच तर मी लग्न केले नाही. रात्री कोठेतरी झाडाखाली पडून राहतो. माझा सर्वनाश व्हायला माझ्याजवळ आहेच काय? मी आजपर्यंत जी मिळकत झाली तिच्यामुळे पांच जणांचा उद्धार करू शकलो. आणखी किती जणांना सुखी जीवनाचा लाभ मी देऊ शकेन, हे पहावयाचे!" माधव म्हणाला.

त्यानंतर चिरंजीवी विजयसेन राजाकडे गेला आणि तो जे प्रत्यक्ष पाहून आला ते [illegible] जितक्या धनाची आवश्यकता आहे, तेवढे पाठवून द्यावे. माझ्या मते त्या गावांत सर्वांत थोर व्यक्ती तोच आहे.

"तो दीनदरिद्र लोकांना मदत करतो, म्हणून तो सर्वांत थोर आहे का?" राजाने विचारले.

"नाही, थोर पुरुषाचे थोरपण निराळेच असते, जो आपली थोरवी आपल्या तोंडाने सांगत नाही, व दुसऱ्याकरवी ती कळते, तोच खरा थोर पुरुष. माधव सर्व गावातल्या थोर व्यक्तींचा परिचय करून देऊन एका उदात्त कार्यासाठी अविरत श्रम करीत आहे, परंतु त्याचे थोरपण ओळखू न शकणारे गांवकरी आणखी किती गुणी असेल तरी माधवहून थोर कसे काय होऊ शकतील?" चिरंजीवीने समजावून सांगितले.

चिरंजीवी जे म्हणाला, ते राजाला पटले व त्याच्या सल्लयाप्रमाणे राजाने आपल्या कर्तव्याचे पालन केले.

असभ्य कोण

फार प्राचीन काळी इजिप्त देशावर मेहेर नामक एका सुलतानाचे राज्य होते. त्याच्या मनात आपले राज्य वाढविण्याची महत्वाकांक्षा होती. त्याने शेजारच्या राज्यांवर स्वारी करून त्यांच्याकडून खंडणी वसूल करण्याचे व एक शाहनशाह होण्याचे ठरविले. त्याने एक फार मोठे सैन्य उभे केले व दिग्विजयाला निघाला.

त्याच्या शेजारच्या राज्यांच्या प्रमुखांनी साहस करून त्याला तोंड दिले. परंतु समुद्राच्या लाटासारख्या येणाऱ्या मेहेरच्या फौजांसमोर त्यांना टिकाव धरणे अशक्य होते. त्यांनी शूरासारखे युद्ध करून वीरगती मिळविली. काही इतर राजांनी वैर करणे आत्मघातकीपणाचे होईल म्हणून त्यांनी खंडणी द्यायचे मान्य करून त्याच्याशी संधी केली. मेहेरच्या मनातली राज्यलिप्सा वाढतच गेली. त्याने जी राज्ये जिंकली होती त्यांचे खजिने लुटले आणि नवे सैन्य उभे करून नव्या राज्यांवर स्वारी करू लागला. अशातऱ्हेने त्याच्या राज्यलिप्सेला बळी झालेला शिकांग नावाचा देश होता.

शिकांग देश हा एक डोंगराळ मुलूख होता. त्या देशात जंगले देखील अनेक होती. घमेंडखोर मेहेरने त्या देशावरही स्वारी केली. शिकांग देशाचे रहिवासी रानटी जातीचे, आपल्याकडील भिल्लजाती-सारखे होते. ते कोणत्यातरी झाडाआड किंवा टेकाडाआड लपून गनिमी काव्याने युद्ध करीत. मेहेरच्या सैन्यावर विषारी बाणांची वृष्टी करून त्यांचा संहार करीत. रात्री मेहेरचे सैन्य बेफिकीर होऊन झोपले असतां अचानक हल्ला करून शिकांग सैनिक त्यांची कत्तल करून त्यांच्या प्रेतांचे ढीगरचून ठेवीत आणि पळून जात.

म्हणून मुख्य सेनापतीने सुलतानाला समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला–" जहांपनाह! शिकांगवर स्वारीचा विचार सोडून परत जाण्यातच आपले सर्वांचे हित आहे. जे सैनिक वांचले आहेत त्या सर्वांचे मत स्वदेशी परत जावे असेच आहे." परंतु हट्टी सुलतानाने सेनापतीच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले. तरी सेनापती साहस करून म्हणाला– "जहांपनाह! आपण शाहंशाह आहां. नीलनदीच्या काठावरच्या सर्व राज्यांवर आपला अधिकार झाला आहे. तेव्हां या पुढे जास्त जाणे फायद्याचे नाही, आपण जिंकलेल्या देशांत शांतता व सुव्यवस्था ठेवण्यासाठी काय तो उपाय करावा."

"आपण शिकांग राज्य काबीज केलेच पाहिजे. इतकी राज्ये जिंकल्यानंतर एका सामान्य डोंगराळ प्रदेशातल्या राजासमोर का मी मान तुकविणार?"

मेहेरच्या तोंडातून निघालेला शब्द म्हणजे काळघा दगडावरची रेघ. त्याने अलोट धन खर्च करून नवीन सैन्य उभे केले. त्या डोंगरी राजाची घमेंड चूर करण्याचा हट्ट त्याच्या मनात होता. खडक, मुरमाड जमीन आणि कांटेरी झुडपे. अशा डोंगराळ प्रदेशावर अधिकार झाल्याने त्याला काय मिळणार होते?

परंतु हट्टाला पेटून त्याने आपल्या सैनिकांना प्रोत्साहन देत म्हटले–"तुमच्या पैकी जो कोणी शिकांगचा राजा बेट्सू याला जिवंत किंवा मृत अवस्थेत धरून आणून माझ्यासमोर उभा करील त्याला मी एक हजार मोहरा इनाम देईन."

ते ऐकून सुलतानाच्या सैनिकांना उत्साह चढला. त्यांनी जंगले पायाखाली तुडविली व जो कोणी जंगली जातीचा वीर समोर येई त्याची कत्तल केली. परंतु प्रत्येक रानटी जातीचा माणूस मेहेरच्या दहा शिपायांना तरी लोळवून मगच शत्रूच्या हाती मरे. परंतु सुलतानाच्या असंख्य सैनिकांसमोर मूठभर रानटी लोकांना शिरकाव करून युद्ध करणे शक्य नव्हते.

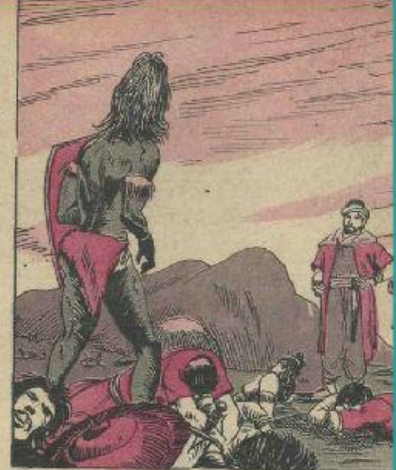
म्हणून प्रयत्न करून पाहिला, परंतु मेहेर संधीला तयार होणार नाही, हे त्याला चांगले माहीत होते. शिवाय संधीचा हात पुढे करतांच तो आपल्याला बंदी करील व ठार करील, अशी शंकाही त्याला वाटत होती. अशा परिस्थितीत युद्ध करून वीरगती प्राप्त करणे जास्त चांगले असे त्याने ठरविले. तसे ठरवून आपल्या जातीच्या सैन्याची जुळवाजुळव करून त्याने दोन डोंगरामधील एका खिंडीत इजिप्तच्या सैन्याशी निकराचे युद्ध केले.

या युद्धात मेहेरला जय मिळाला. बेट्सूचा एक देखील सैनिक जिवंत राहिला नाही. परंतु मेहेरचे सहस्रावधी शूर सैनिक धराशायी झाले.

युद्ध संपतांच मेहेरने विचारले–"बेट्सू कोठे आहे?"

त्याचा एक सेनापती म्हणाला–"जहांपनाह, त्याचा जखमी मृत देह आपल्या सैनिकांच्या मृतदेहांच्या राशीबरोबर पडला आहे."

तो स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहण्याच्या आशेने मेहेर निघाला. तो पोचला तेव्हा त्याला एक दृश्य दिसले–तेथे एक काळा कभिन्न बलदंड देहाचा माणूस त्या सहस्रावधी मृतदेहांच्या मध्यभागी उभा राहून

चारी बाजूला पहात काहीतरी शोधीत होता. त्याला पाहतांच मेहेरने विचारले– "तू कोण रे?"

मेहेरच्या सेनापतीने उत्तर दिले–"हा कोणीतरी नरमांस भक्षी दिसतो आहे. प्रेतांचे लचके तोडून खायला आलेला दिसतो आहे."

सेनापतीचे म्हणणे बरोबर असावे. कारण आफ्रिकेत अशा नरमांसभक्षी लोकांच्या कित्येक जाती होत्या व आहेत ही.

मेहेरने त्या नरमांसभक्षी माणसाला विचारले–"कायरे, तुझी आज मेजवानी आहे नाहीं का? किती मेलेली माणसं पडली आहेत! तू वाटेल ते प्रेत उचलून

घे! परंतु तू चारी बाजूला कशासाठी पाहतो आहेस?"

"या सर्वांना खाण्यासाठी कोणीतरी यांचा मुडदा पाडला आहे, परंतु मला तर एकाच प्रेताची गरज आहे. तरी हे मुडदे पाडणाराची परवानगी हवी न? म्हणून मी हे मुडदे पाडणाराची वाट पाहतो आहे!" तो काळा कभिन्न माणूस म्हणाला.

तेव्हां मेहेर मोठ्या गर्वोक्तीने म्हणाला– "मीच तर हे सर्व मुडदे पाडले, परंतु यांना खाण्यासाठी नाही!"

"जर खाण्यासाठी नाही, तर व्यर्थ इतक्या लोकांचा वध तू कशासाठी केलास?" त्या काळ्या व्यक्तीने निर्भयपणे विचारले.

तेव्हां मेहरचा सेनापती म्हणाला–"हा कोणीतरी जंगली असभ्य माणूस दिसतो आहे! याला सभ्यतेच्या गोष्टी सांगणे व्यर्थ आहे!"

इतक्यात बादशाहच्या पाठीमागून कोणी तरी हसल्याचा आवाज ऐकू आला. मेहेरने

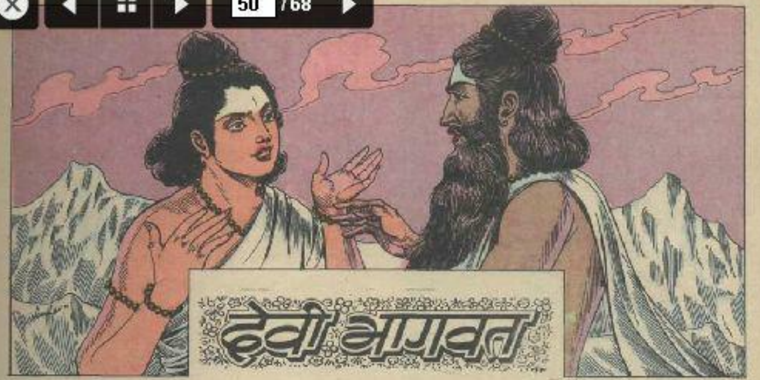
फकीर उभा असलेला दिसला.

मेहेरने चकित होऊन विचारले–"पीर साहेब! आपण हंसता आहां?"

"होय सुलतान! तू ज्याला असभ्य जंगली म्हणतोस तो आपली भूक भागविण्यासाठी फक्त एकच माणूस ठार करतो. परंतु विनाकारण कोणाचा गळा कापीत नाही. या उलट तू? आपले साम्राज्य पसरावे म्हणून युद्ध करून निष्कारण लक्षावधी माणसांची शिकार करीत फिरतो आहेस! मी म्हणतो ते बरोबर आहे की नाही ते विचार करून पहा! तूच पहा, तुम्हां दोघांपैकी जास्त जंगली व असभ्य कोण?" फकीर ठासून म्हणाला.

फकीर म्हणाला त्याचा अर्थ न कळण्याइतका मेहेर मूर्ख नव्हता. लाजेने त्याची मान खाली झाली. तत्काळ त्याच्या मनात पालट झाला. त्याने लगेच ठरविले– "आज पासून मी तलवार हातात धरणार नाही!"

शुक म्हणाला ते ऐकून व्यास म्हणाले– "बाबा रे, मी शंभर वर्षे तपश्चर्या केल्यावर तू माझ्या पोटी जन्माला आलास. म्हणून मी सांगतो आहे त्याविरुद्ध काही हट्ट करू नकोस. तुला तारुण्य आले आहे, तेव्हां आतां लग्न करून सुखाने संसार कर. मी कोणत्या तरी राजाच्या दर्शनाला जाऊन पैशाची व्यवस्था करतो. तुला कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासणार नाही."

"लग्न केल्याने माणूस सुखी होतो हे कसे मानावयाचे? लग्न करून घेऊन नाना प्रकारच्या संकटांना तोंड देत संसारकूपात खितपत पडून बाहेर येऊ न शकल्यामुळे दुःखी कष्टी झालेल्यांना मी पाहतोच आहे! बेड्या पायात पडल्या तर त्यातूनही सुटका मिळते, परंतु स्त्रीच्या प्रेमपाशातून मुक्ती कधीच मिळत नाही. अशा सुखाचे स्वतः होऊन कसे वरण करू?" शुक म्हणाला.

"मनावर ताबा ठेवून ते निर्मल ठेवणे हाच मुक्तीचा मार्ग होय! इतर बंधनांचा मनावर मग काय परिणाम होणार? न्यायाने धन संपादन करून, खोटे बोलल्याशिवाय शुद्ध मन ठेवून मुक्त हस्ताने दानधर्म करीत राहल्यास गृहस्थाला मुक्ती मिळते रे, बाळा! गृहस्थाश्रमात राहून अतिथि सत्कार करून, वानप्रस्थाश्रमवासियांस मदत करीत राहल्यास आणि सर्व कर्तव्यकर्मांचे पालन केल्यास मुक्ती मिळते. म्हणूनच नाही का वसिष्ठादी मुनिवर्यांनी गृहस्थाश्रमात प्रवेश

केला? वेदोक्त धर्माचे पालन करावयाचे झाल्यास गृहस्थाश्रमाशिवाय दुसरा मार्ग नाही. कारण माणसाची पंचेंद्रिये ही फार बलशाली असतात. अविवाहित माणसाला ती वाटेल तशी नाचवीत असतात, मग तो किती थोर विद्वान असो की मूर्खअसो! पंचेंद्रियांना काबूत ठेवण्यासाठी लग्न करणे आवश्यक आहे. वार्धक्य आले की वानप्रस्थाश्रमात जाऊन तपश्चर्या करावी." व्यासांनी शुकाला उपदेश केला.

व्यासांचा तर्क शुकाला मान्य नव्हता. संसारसुखाचे दोष दाखवून तो म्हणाला,–

"कुटुंब व संसार यांचे बंधन म्हणजे एक फांशी आहे. माणूस संसार थाटतो.

पदोपदी अपमान सहन करावा लागतो. धन संपादन करणे तरी सोपे आहे का? त्रिलोकांवर राज्य करणाऱ्या इंद्रापेक्षां संन्यासी जास्त सुखी असतो. ब्रह्मा, विष्णू व महेश हे तरी सुखी आहेत का? कोणत्या राक्षसाला कसे ठार करावयाचे हीच काळजी नित्य त्यांना असते. या जगात फक्त गरिबालाच सुख नसते असे नसून श्रीमंतालाही सुख नसते. मला ज्ञानाश्रित एखादा मार्ग असेल सांगा."

शुक म्हणाला ते ऐकून व्यासांची खात्री झाली की मुलाचे मन वैराग्याकडे प्रवृत्त झाले आहे. म्हणून ते म्हणाले–"मुला मी एके काळी मुक्ती देणाऱ्या देवी भागवताची रचना केली होती. ते तू वाच, म्हणजे तुला ज्ञानप्राप्ती होऊ शकेल."

नंतर व्यास म्हणाले,–"पुढे विष्णू शिशुरूप धारण वटपत्रावर विचार करू लागला– 'मी येथे शिशुरूपात कां बरे आहे? माझी सृष्टी कोणी केली? मला हे कसे कळणार?' ते पाहून त्या बालकावर दया करून देवीने अर्धाच श्लोक म्हटला व म्हणाली–"हेच सर्व काही आहे. हे समजावून घेतले तर मला ओळखल्यासारखेच, समज."

विष्णूने तो अर्धा श्लोक ऐकला खरा, त्याला त्याचा अर्थ कळेना. तो विचार करू

कोण? ती स्त्री आहे की पुरुष? की यांपैकी एकही नाही?"

नंतर तो अर्धा श्लोकच म्हणू लागला. तेव्हां महादेवीची चतुर्भुज मूर्ती शंख, चक्र, गदा आदि धारण करून प्रगट झाली. तिने सुवर्णवस्त्र परिधान केले होते. ती मंदहास्य करीत होती.

देवीचे ते अद्भुत रूप पाहून विष्णू अवाक पहात राहिला. तेव्हां देवी म्हणाली–"मायेच्या पडद्यामुळे तू मला विसरला आहेस. तू सगुण आहेस. मी सत्व शक्ती आहे. तुझ्या नाभिकमलातून ब्रह्मदेव जन्मला. तो रजोगुण प्राप्त करून सर्व लोकांची सृष्टी करील. त्या सृष्टीची स्थिती म्हणजे पालन करणे तुझे काम राहील. त्या ब्रह्मदेवाच्या भुंवयांच्या मध्यभागातून रुद्र जन्माला येईल. तो घोर तपश्चर्या करून तामस गुणी होईल व प्रलय कालात ब्रह्मदेवाने निर्मिलेल्या सृष्टीचा नाश करील. तू माझ्या मदतीने विश्वाचे पालन पोषण करणार आहेस. म्हणून तू सत्व शक्तीच्या स्वामिनीला, म्हणजे मला ग्रहण कर. मी सर्वदा तुझ्या वक्षस्थलावर वास करीन."

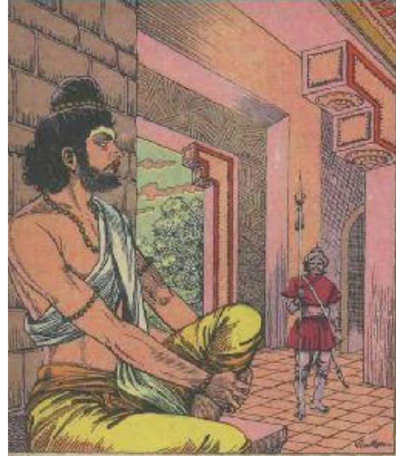
तेव्हां विष्णूने विचारले–"मला अर्धाच श्लोक कसा काय ऐकू आला?"

"तू मला सगुण रूपात पहात आहेस. तुला अर्धा श्लोक म्हणून दाखविणारी देवी निर्गुण स्वरूपिणी पराशक्ती आहे. तुझ्यावर कृपा करून पराशक्तीने तुला हा मंत्र सांगितला. तू याचा जप करीत राहिलास तर तुझे शुभ होईल."

विष्णूने त्याच मंत्रबळाने मधुकैटभांचा वध केला आणि त्यांना भिऊन त्याच्याकडे आश्रय मागायला आलेल्या ब्रह्मदेवाला त्या मंत्राचा उपदेश केला. ब्रह्मदेवाने नारदाला आणि नारदाने व्यासांना त्या मंत्राचा उपदेश केला.

व्यासांनी शुकदेवाला त्या मंत्राचा उपदेश करून म्हटले–"मी याचीच रचना

अनेक संहिता रूपे करून सविस्तर त्याचे वर्णन केले आहे."

त्यानंतर शुक त्या मंत्राचा जप करीत आश्रमातच राहू लागला. परंतु शुक चिंतित झालेला पाहून व्यास म्हणाले–"तू माझा मुलगा असून ज्ञानप्राप्ती कशी होईल याची चिंता कां करतो आहेस? मी सांगितले त्यावर तुझा विश्वास बसत नसेल तर मिथिला नगरीत ज्ञानी राजा जनक आहे. तू त्यांच्याकडे जाऊन आपल्या शंकांचे निवारण करून घे."

"राजशास्त्र आणि ज्ञान यांचा परस्पर संबंध कसा काय? राज्यशासन तर सर्व पापांचे मूळ कारण होय! असे असतां

हे पाहणार आहे." शुक म्हणाला.

"बाळा! तू जाऊन ये. माझे पंचप्राण तुझ्या वर नजर ठेवतील. तू सर्व शंकांचे निवारण करून घेऊन लौकर परत ये." असे सांगून व्यासांनी शुकाला निरोप दिला.

मिथिलेला शुक

शुक आपल्या पित्याचा आशीर्वाद घेऊन निघाला. वाटेत कित्येक देश, वन, पर्वत पुण्यक्षेत्रे व मुनिआश्रम पहात मेरुपर्वत प्रदेश दोन वर्षे प्रवास करून पार केला व मिथिलेला आला. तेथे त्याला विचित्र दृश्यें दिसली. एका द्वारपालकाने त्याला विचारले–"तू कोण रे, कोणत्या कामासाठी आला आहेस?"

शुक काहीच उत्तर न देतां फाटकाबाहेर बसून राहिला. तेव्हां द्वारपालक पुन्हां म्हणाला–"तुम्हांला असे वाटलं का की मौन राहल्याने परवानगीशिवाय आत जाणे शक्यहोईल? तुम्हांला पाहून असे वाटते की तुम्ही वेदाध्ययन करणारे ब्राह्मण आहांत. तुम्ही कोण, तुमचा कुळवंश काय आणि काय काम आहे हे सांगितल्या शिवाय आत जाता यायचे नाही."

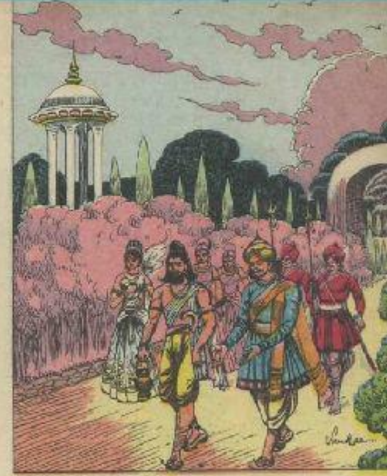
तेव्हां शुक म्हणाला–"मी ज्या कामासाठी राजाच्या दर्शनाला आलो होतो ते काम तू दारातच पुरे केले आहेस! मी एवढे

ओलांडून राजाच्या दर्शनाच्या आशेने आलो; ही माझी चूक झाली. सामान्यपणे लोक धनलोभाने देशोदेशी हिंडतात. परंतु मी धनलोभाने आलो नव्हतो, पूर्वजन्माचे कर्मफल म्हणून कित्येक देश फिरत येथवर आलो, हे माझे प्रारब्धच, नाहीतर काय? परंतु याचा काही परिणाम आहे का? माझ्या श्रमाचे फळ मला हेच मिळाले की एका द्वारपालकाने मला आत प्रवेश करायला मज्जाव केला."

ते सर्व ऐकल्यावर द्वारपालकाला वाटले की हा कोणी तरी थोर पुरुष असावा. त्याने शुकाजवळ जाऊन नम्रपणे म्हटले–"मी आपल्याला अडविले, या बद्दल क्षमा करून आत प्रवेश करा!"

"तू आपल्या कर्तव्याचे पालन केलेस तर त्यात तुझी चूक काय? राजाने तुला जी आज्ञा केली होती तिचे तू पालन केलेस. राजाचा सुद्धा यात काही दोष नाही. विचार केल्याशिवाय मी आलो ही माझीच चूक." शुक म्हणाला.

त्यानंतर द्वारपालकाने शुकाला आत येण्यास विनंती केली. शुकाने प्रवेश केला व राजवाड्याजवळ गेला. तेथे आणखी एका द्वारपालकाने अडविले. तेव्हां शुक पुन्हां मौनमर्तीसारखा जागच्या जागी उभा

राहिला. त्याच वेळी कोणी मंत्री त्या बाजूने जात होता. त्याने शुकाला प्रणाम केला, त्याला एका सुंदर राजोद्यानात नेऊन त्याचा यथोचित अतिथिसत्कार केला. नंतर सर्व कलांत पारंगत व सौंदर्यात अप्सरांची सुद्धा मान खाली करू शकणाऱ्या काही वेश्यांना शुकाच्या सेवेला ठेवून मंत्री निघून गेला. शुक तेथेच राहू लागला.

शुकाच्या सेवेला नेमलेल्या वेश्या त्याला निरनिराळी पक्वान्ने खायला आणून देत आणि त्याला प्रसन्न ठेवण्यासाठी प्रयत्न करीत. हळूहळू त्या शुकाच्या सौंदर्यावर भाळल्या. परंतु शुकाचे मन अल्पमात्र विचलित झाले नाही. वेश्यांच्या मनाची

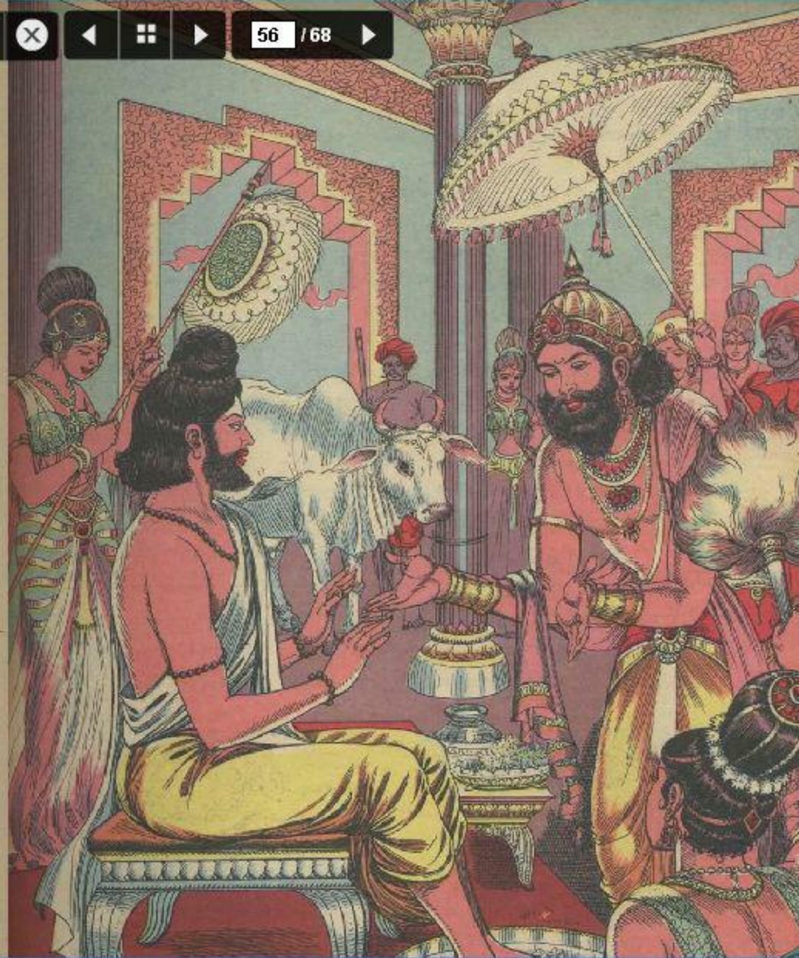
खात्री झाली की शुकाने आपल्या पंचेंद्रियांवर पूर्ण ताबा ठेवला आहे. त्यांनी त्याची सर्व प्रकारे सेवा करीत असतां त्याच्या झोंपण्यासाठी उत्तम व्यवस्था केली. शुक रात्रभर शांतपणे झोपला. प्रातःकाल उठून शौचस्नानादि आटोपून समाधी धरून बसला.

शुक व जनक संवाद

जनकाला शुक आल्याचे कळल्यावर तो स्वतः आपल्या पुरोहिताला बरोबर घेऊन शुकाच्या दर्शनाला आला. त्याने शुकाची अर्घ्य देऊन पादपूजा केली. शुकाने अत्यंत आदरपूर्वक जनक राजाला कुशल प्रश्न विचारून त्याचा मान राखला.

त्यानंतर जनक राजाने शुकाला येण्याचे कारण विचारले. तेव्हां शुक म्हणाला— "राजन्, माझे वडील व्यास यांनी माझा व्रतबंध वगैरे संस्कार करून विवाह करून घेण्यास सांगितले. वैवाहिक बंधनात राहण्याची माझी इच्छा नसल्याने मी विवाहास नकार दिला. धर्मार्थकाममोक्ष हे चार पुरुषार्थ साध्य करण्यास गृहस्थाश्रमात प्रवेश करणे हाच उत्तम मार्ग असल्याचे त्यांनी मला सांगितले. परंतु ते मला मान्य नव्हते. तेव्हां त्यांनी मला सल्ला दिला की मी मिथिलेला जाऊन जनक महाराजांना भेटावे व त्यांच्याकडून आपल्या शंकांचं निवारण करून घ्यावं. म्हणून मी आपणांकडे आलो आहे. मला मोक्षप्राप्ती हवी आहे. तेव्हां मी काय करावे ?"

तेव्हां जनक महाराज म्हणाले—"मोक्षप्राप्तीची इच्छा असणाऱ्या व्यक्तीने प्रथम उपनयन संस्कार करून घेऊन वेदाध्ययन करावे. गुरुदक्षिणा देऊन गुरूच्या आज्ञेने विवाह करून घ्यावा. रीतीरिवाजांचे व इतर नैमित्तिक नियमांचे पालन करून गृहस्थाश्रमातली कर्त्तव्ये पूर्ण करावी. पुत्र व पौत्र प्राप्त झाल्यावर वानप्रस्थाश्रम ग्रहण करावा. कामक्रोधादि षड्रिपूंना जिंकून सर्व अग्नींना आपल्यात आवाहन

करावे. नंतर वैराग्य अवलंबन करून सर्वसंग परित्याग करावा व संन्यास ग्रहण करावा. तसे न करतां प्रथमच संन्यास ग्रहण करू नये. पूर्ण वैराग्य प्राप्त झाल्यावरच संन्यास ग्रहण करावा. एकूण अट्ठेचाळीस संस्कार आहेत. त्यापैकी गृहस्थाने चाळीस करावयाचे असतात व बाकी आठ संन्याश्याने करावयाचे असतात.

तेव्हां शुकाने विचारले–"राजन् मनात वैराग्य असेल तर संन्यास घेण्यात काय दोष आहे?"

"राजा! इंद्रिये अजेय असतात. मोठ-मोठे पंडित देखील त्यांना वशीभूत होतात. मग सामान्य माणसाची गोष्ट विचारायलाच नको. क्षणाक्षणाला मनात विकार उत्पन्न होत असतात. क्षुधा, निद्रा, सुखप्राप्ती, संतानप्राप्ती ह्यांपासून संन्यासी कसा सुटणार? इच्छा अभिलाषांचे दमन कसे होणार? म्हणून सर्व भोग भोगल्यावर त्यांचा त्याग करणे साध्य होते. पहिल्यानेच त्याग कसा होणार? जो उंचावर झोपतो त्याला खाली पडावे लागते. कोणी संन्यास घेतल्यावर खरोखरी विरक्त न होता भोगविलास करण्यासाठी आसक्त असेल तर त्याला नरकप्राप्ती होते. क्रमाने ज्ञान संपादन करून नंतर संन्यास ग्रहण करावा. मन सहजी काबूत येत नाही. त्याला हळूहळू क्रमाने मार्गावर आणावे लागते. गृहस्थाश्रमी रहात असता शांत मनाने रहावे. लाभप्राप्ती झाली तर उत्साह वाढता कामा नये व नुकसान झाले तर हतोत्साह होऊन बसता कामा नये. जो त्यागमय जीवन घालवितो त्याला शेवटी मोक्षप्राप्ती होते. मलाच पहा, मी सर्व प्रकारचे भोग भोगतो आहे. प्रजेकडून प्रशंसा होण्यालायक मी राज्यकारभार पाहतो आहे. तरी मी आपले मन निर्मल ठेवले आहे. मरण आल्यावर मला मोक्षप्राप्ती होईल. तुला असेच जीवन घालविता येणार नाही का?" या शब्दात जनकाने शुकाला उपदेश केला.

शहरातली नोकरी

सदू व धोंडू आपला विद्याभ्यास संपल्यावर एका शहरात नोकरीच्या शोधार्थ निघाले. त्या शहराच्या म्युनिसीपालिटीत दोघां कारकुनांची जागा रिकामी होती. म्हणून दोघांनी अर्ज पाठविले. दोघांना उत्तरे आली की अमुक दिवशी कारकुनांची निवड होईल.

सदूच्या बापाचा एक मित्र म्हणाला–"माझा शंकर नावाचा एक नातेवाईक त्या शहरात राहतो. त्याच्या नावे मी चिट्ठी देतो. त्याच्या घरी जाऊन रहायला मुळीच हरकत नाही." ती चिट्ठी घेऊन सदूने बापाच्या मित्राचे आभार मानले व धर्मशाळेत किंवा खानावळीत उतरण्याऐवजी शंकररावांकडेच उतरण्याचे ठरविले.

दोघे मित्र निवड होणार होती त्याच्या आदल्या दिवशी त्या शहरात पोचले. धोंडूला कोणाच्या घरी उतरणे आवडत नसे. त्याने धर्मशाळेत उतरण्याचे ठरविले. ते पोचले ते निवड होणार होती त्या दिवशी पहाटे ठरल्याप्रमाणे धोंडू धर्मशाळेत उतरला व सदू शंकररावांचे घर शोधीत निघाला. सुदैवाने पत्ता मिळाला व तो शंकररावांच्या घरी पोचला.

सदू त्या घरी जाऊन दार वाजवणार इतक्यात सुमारे चाळीस वर्षे वयाच्या एका माणसाने दार उघडले व बाहेर आला. त्याच्या हातात एक सूटकेस होती. तो कोणत्या तरी गावी जायला निघाला आहे असे सदूला वाटले.

सदूने त्या व्यक्तीला विचारले–"काय हो, शंकररावांचे घर ते हेच ना?"

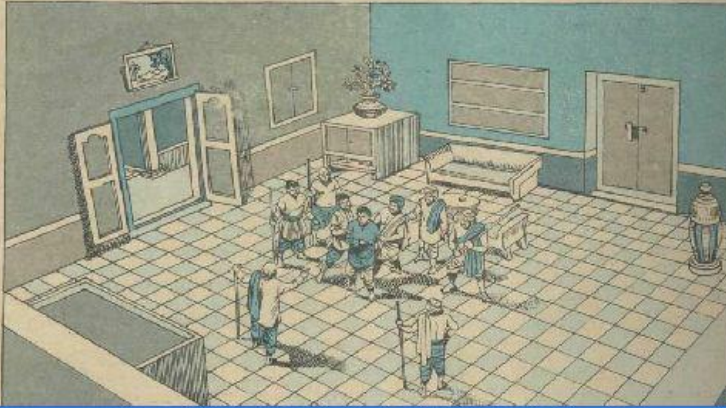
"होय, हेच! मीच शंकरराव! तू कोण?" असा प्रश्न करून त्या माणसाने त्याहाळून सदूकडे पाहाले.

सदू आपली ओळख सांगून म्हणाला– "आज सकाळी परीक्षा आहे. मी दमून भागून आलो आहे. थोडावेळ विश्रांती घ्यावी, म्हणतो."

तो माणूस पडक्या आवाजात म्हणाला– "मला आतांच कळले की माझ्या धाकट्या भावाची तब्येत एकाएकी बिघडली आहे. म्हणून मी त्याच्याकडे निघालो आहे. तू येथे खुशाल रहा, आपलेच घर मान. मी उद्यां संध्याकाळपर्यंत परत येईन." असे सांगून ती व्यक्ती निघून गेली.

ते घर बरेच मोठे होते. सदूने एकदा सर्व घरात हिंडून फिरून पाहिले. घरात दुसरं कोणी नव्हते. त्याने मधल्या खोलीत एक खाट टाकली आणि झोपला. त्याचा अ[illegible] दाराची कडी वाजली. त्याने दार उघडले. बाहेर छान उजाडले होते. दाराबाहेर आठदहा जण हातात काठ्या घेऊन उभे होते. दार उघडताच ते आत शिरले व त्यांनी सदूला धरले.

त्यांच्या बरोबर आलेला एक वृद्ध माणूस म्हणाला–"हा लबाड चोर मी घरी परत येणार नाही असे समजून माझ्या पाहुण्यासारखा घरात शिरून बसला आहे. मी आत जाऊन पाहतो, सर्व वस्तू जागच्या जागी आहेत की नाहीत." असे सांगून तो म्हातारा आत गेला. घरातल्या पेट्या व कपाटे वगैरे उघडून पाहून मोठ्याने ओरडला–"माझ्या घरातले सर्व दागिने व

[illegible] काम असले पाहिजे, यानेच चोरी करून सर्व माल कोणाच्या तरी हाती बाहेर पाठवून दिला असला पाहिजे." असे म्हणत त्या म्हाताऱ्या माणसाने सदूची मान धरून त्याला मारायला हात उगारला.

सदू म्हणाला–"अहो मी चोर नाही. मी थोड्या वेळापूर्वी येथे आलो."

"हे सर्व खोटे! बोल तुझा साथीदार चोर कोठे गेला आहे तो!" असे म्हणत त्या म्हाताऱ्याने सदूला खूप बडविले.

सदूला तो अपमान असह्य झाला. एका बाजूला नोकरीसाठी परीक्षेची वेळ सात्र-ण्याची काळजी होती आणि दुसरीकडे त्याच्यावर चोरीचा आळ. ते गावात त्याला ओळखणारा कोणीच नव्हता. जो माणूस घरात खुशाल झोपायला सांगून निघून गेला तोच चोर होता तर! याचा अर्थ शहरात चोरांचेच राज्य असते तर!

सदू सर्वांना नमस्कार करून नम्रपणे म्हणाला–"मला माहीत नव्हते की ज्या माणसाने मला आत झोपायला सांगितले तोच चोर होता. मी नोकरीसाठी परीक्षा द्यायला बाहेर गावाहून आलो आहे. माझ्या वडिलांच्या मित्राने त्यांच्या शंकरराव नावाच्या मित्राच्या नावे ही चिट्ठी दिली आहे. तरमग हे शंकररावांचे घर नाही का?" असे सांगून सदूने ती चिट्ठी दाखविली.

शंकररावांनी ते घर सहा महिन्यापूर्वीच सोडले होते. तेथे जमलेल्या गर्दीतल्या एका

माणसाने सुचविले की याला एका खोलीत बंद करून ठेवा व शंकररावांना बोलावून विचारू या." त्या प्रमाणे सदूला एका खोलीत बंद करून ठेवण्यात आले. शंकररावांना एक जण जाऊन बोलावून घेऊन आला. तोपर्यंत दुपार होऊन गेली होती. सदू दमून भागून गेला होता. त्याला भूक लागली होती आणि झोपही पुरेशी मिळाली नव्हती. शिवाय परीक्षेची वेळ टळल्याची काळजी. यामुळे उभे होण्याची शक्ती सुद्धा त्यांच्या अंगात उरली नव्हती.

शंकररावांनी सदूच्या हातातली चिट्ठी घेऊन वाचली व म्हणाले-"होय, ही चिट्ठी माझ्या नातेवाइकाचीच आहे. परंतु मी या माणसाला यापूर्वी कधी पाहिलेले नाही. परंतु हा आमच्याच गावाचा असावा, असे चिट्ठीवरून तरी वाटते."

त्यानंतर सर्वांनी सदूला सोडून दिले. शंकररावांनी त्याला आपल्या घरी बोलाविले परंतु सदू म्हणाला-"आज तुम्ही मला वांचविलेंत. मी आभारी आहे. आतां [illegible] सांगून सदू तेथून निघाला. मध्यतरी धोंडूची त्याची गाठ पडली. त्याने सदूला विचारले-"अरे, तू कां नाही आलास परीक्षेला?"

सदूने त्याच्यावर गुदरलेला सर्व प्रसंग वर्णन करून सांगितला. तेव्हां धोंडू म्हणाला-"बाबा रे! शहरातली नोकरी तुझ्या कामाची नाही. फार सावधपणे रहावे लागते. तू म्युनिसीपालिटीत चोराला दाखवितो म्हणून घेऊन यायला पाहिजे होतेस. तेथे मी होतोच. आपले अर्ज कचेरीत मिळालेच असते. ते पाहून तू चोर नाहीस हे शाबित झाले असते. तुला परीक्षेत बसतां आले असते. मला दोन दिवसात कामावर हजर व्हायला हुकूम झाला आहे! तेव्हां मी तुला आपल्या गावी पोचवून परत येऊ शकेन."

त्यानंतर सदूने आपल्या गावीच राहण्याचे ठरवून शेतकीची कामे पाहण्याचे ठरविले.

गुरूच शिष्य झाला तेव्हां

एका संन्याश्याचे चार शिष्य होते. त्यांच्यापैकी सदानंद फार हुशार होता. संन्याश्याची प्रवचने फार परिणामकारी होत असत. सदानंदाला वाटे की आपल्याला सुद्धा संधी मिळाली तर आपणही अशीच सुंदर प्रवचने करून चांगला नावलौकिक मिळवू शकू. त्याने ती गोष्ट एकदा गुरुसमोर बोलूनही दाखविली. गुरू म्हणाला-"वेळ पाहून आपण तसे करून पहायला हरकत नाही."

एकदा दूरच्या गावाहून संन्याश्याला प्रवचन द्यायला निमंत्रण मिळाले. त्या गावी संन्याश्याला कोणी प्रत्यक्ष ओळखत नव्हता. म्हणून गुरूने सदानंदला भगवी वस्त्रे घालायला दिली आणि स्वत: त्याचा शिष्य होऊन त्याच्याबरोबर त्या गावी गेला.

त्यांची युक्ती कोणाला कळली नाही. त्या गावात सदानंदचे प्रवचन फारच छान झाले. गुरूला सुद्धा आनंद झाला. परंतु एक प्रश्न दत्त म्हणून त्याच्या समोर उभा राहिला. श्रोतृवृंदापैकी पांच जणांनी पांच तऱ्हेचे प्रश्न विचारले. त्यांची उत्तरे सदानंदला माहीत नव्हती. परंतु प्रसंगावधान ठेवून तो म्हणाला-"हे लहान लहान प्रश्न आहेत, यांचे उत्तर माझे शिष्यवर्ग देतील."

संन्याश्याने त्या प्रश्नांची उत्तरे देऊन गावकऱ्यांना संतुष्ट केले.

